

Finansal Kriz Konjonktürü (2007–2009) ve Küresel Ticaretin Anatomisi

İrfan KALAYCI¹

Öz

2007’de ABD’de başlayan ve 2009’da tüm dünyaya yayılan iktisadi kriz, bir mahallede çıkan ve diğer evlere sıçrayan bir yangına benzemektedir. Temel neden, emlak kredilerinde şişirilen balon ve küresel finans piyasalarındaki bir dizi tehlikedir. İkincil nedenler olarak; ABD’nin makro iktisadi dengesizlikleri, sistemik yapı ve Çin hükümetinin ABD’ye karşı oynadığı dumping oyunu vb. sayılabilir. Küreselleşen dünyada, iktisadi krizler önce serbest dış ticareti etkilemektedir. Zira dış ticaret küreselleşmenin en önemli viteslerinden biridir. Bu son küresel krizle birlikte dünya ticaret hacmi %10’dan fazla daralmıştır. Pek çok ülke ciddi dış ticaret açığı vermiştir. Kriz, her bölgede, çok taraflı müdahale gerektirmiştir. Küresel finans krizi yönetimi başlı başına bir sorun oluşturmuş ve her ülke kriz yönetimini bir ölçüde ‘özelleştirmiştir.’ Korumacılığa dönüş ve yeni merkantilizm tartışmaları hızlanmıştır.

Anahtar kelimeler: *Finans krizi, küresel ticaret, yeni merkantilizm.*

¹ Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, irfan.kalayci@inonu.edu.tr

Financial Crisis Conjuncture (2007-2009) and Anatomy of Global Trade

Abstract

The economic crisis that has started in USA in 2007 and spanned over the world very quickly is exactly looks like a fire that started in a house and then spanned to the all district. The basic reason was the overpriced mortgage credits and some problems in the finance sector. The second reason might be specified as; the macro economical imbalances of USA, the systematic structure and the damping game that Chinese government implemented on USA etc. In the globalize world, the economic crisis first affects the international trade, because international trade is one of the most important stages of globalization. With the last economical crises total world international trade decreased more than %10. Most of the countries faced serious international trade deficit. It has been required to implement may different cautions in many areas. The global economic crisis management is a problem itself and each country specified its own crises management. Returning back to mercantilism or new mercantilism arguments started to accelerate.

Keywords: *Financial crisis, global trade, neo mercantilism.*

1. Giriş

2007’de ABD’de başlayan ve 2009’da tüm dünyada doruğa ulaşan finansal kriz, ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları itibariyle, bağımsız olmaktan çok, daha önceki diğer yerel-bölgesel krizlerin bir toplamı gibi gözükmektedir.

Bu son kriz, bir mahallede çıkan ve diğer evlere sıçrayan bir yangına benzemektedir. Mahallenin en büyük evinde adeta gaz sıkışmasından çıkan yangın, mahallenin doğalgaz ve onunla bağlantılı su, elektrik, telefon gibi tüm yaşamsal şebekeleri felce uğratmıştır. Her evde çıkan yangın elbette tüm mahalleyi ateşe vermez. Fakat eğer o ev mahallenin başında, pazara en yakın yolda ve diğer evleri bile gölgede bırakan bir tarzda inşa edilmişse, ayrıca o evin yerleşikleri de mahallenin yaptığı üretimin ve tüketimin yarısından fazlasını tek başına gerçekleştirme kudretine sahipse elbette yangın ve yangının çıktığı mekân büyük bir hassasiyetle yaklaşmayı gerektirecektir. Burada, benzetmeye konu olan mahalle, dünyamız; en büyük ev, ABD; diğer evler de çeşitli ülkelerden başkası değildir. Sözkonusu yangına yol açan gaz sıkışması da, krizi tetikleyen ‘emlak kredisi balonu’ iken; felce uğrayan şebekeler ise doğal olarak bankalar, sermaye piyasası ve dış ticareti de kapsayan reel sektör olmaktadır.

Böyle bir yangında, can dışında, maddi anlamda ne kurtarılabilirse o kazanç sayılmıştır. Ortak yaşamını serbest piyasa mekanizmasına bağlayan bu mahalle ve ileri gelen sakinleri, yangın sonucunda oluşan yanık ve yaralarını iyileştirmek ve yeni yangınlardan ‘korunmak’ için ağır ilaçlar almaya başlamışlardır.

Bu çalışmada, ABD kaynaklı küresel finans krizinin nedenleri ve seçenek tanımları ışığında, krizin yol açtığı dünya ticaretindeki daralmanın sayılara ve yorumlara dayalı bir anatomisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede makale iki ana bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde, son küresel finans krizinin temel özelliği, ortaya çıkış ve yayılma nedenleri açıklanmış, 1929 tarihli krizle karşılaştırılması yapılmış ve dış ticaret üzerindeki etkisi saptanmıştır. İkinci bölümde ise, bu finans krizinin dünya ticaretini nasıl daralttığı verilerle irdelenmiştir.

Esas itibariyle çalışma, krizle ilgili akademik literatürün bir derlemesine dayanmaktadır. Temel kavramlar 2008 krizinin özellikleri ışığında tanımlanırken uluslararası kurum ve kuruluşların veri kaynakları kullanılmıştır. Burada konuyla ilgili literatürde bir boşluğun doldurulması değil, mevcut literatürün genişletilmesi önemsenmiştir.

2. Küresel Finans Krizi (2007–2009): Nitel Gelişmeler

ABD’de 2007 ve 2008’de likidite darboğazından dolayı iflas eden bazı emlak bankaları, finans krizinin küreselleşmesine yol açtılar. Bu kriz, akademik ve iş dünyasında yapılan tartışmalarda, genellikle, kapitalist sistemin içsel dinamiklerinin ürettiği bir konjonktürel kriz olarak adlandırıldı.

2.1. Küresel Krizin Temel Özelliği

Bu krizi, 20 Eylül–12 Ekim 2008 arasında tank olunan ‘harikulâde bir likidite krizi’ olarak adlandıran iktisatçılar vardır. Bunlardan biri Sapir’dir ve ona göre likidite krizi; son on yıl boyunca ‘menkul kıymetleştirme’ (securitization) sürecinden dolayı gelişmiş karmaşık borç araçlarına –genellikle belirsiz bir şekilde- odaklanmış bir finansal sistemin içine girdiği küresel krizin bir sonucudur. Fakat bu finansal krizin kökleri; ABD ve hatta Birleşik Krallık, İspanya ve İrlanda’da gelişmiş olan aşırı kredi genişlemesine dayanmaktadır.²

2008 krizinin miladının, pek çok nedenin uzun bir süreçte bir araya geldiği 1999 yılına kadar götürülebileceğini ileri sürenlere de rastlamak mümkündür. Örneğin, Sakbani’ye göre, ABD’de ilk olarak emlak kredisi (mortgage) sistemi ile desteklenen konut piyasasındaki aşırı genleşme; ikincisi, tarihsel olarak, büyük merkez bankaları tarafından konulan düşük faiz oranları; üçüncüsü, sınır tanımayan-şahlanmış deregülasyon bağlamında finansal yeniliklerin artışı; dördüncüsü, enflasyonun sanal gaipliğinin merkez bankalarının ekranlarını karartması; böylece bu bankaların alışılmış ihtiyatlarını gevşetmesi kriz yangının çıkışını hazırlamıştır.³ Bunun, tüm dünya piyasalarında ucuz Çin ithalatının ve hemen hemen tüm ekonomilerde verimliliğin sağlıklı büyümesine katkı verdiğine kuşku yoktur.

Her küresel kriz, daha önce yaşanan krizlerin bir devamı ya da toplamıdır. Bu son krizin tohumları da, aslında önceki krizlerle birlikte atılmıştır. Bu görüşe göre, hiçbir kriz birdenbire ortaya çıkmamaktadır.

Dünya Bankası (WB) Grubu Başkanı R.B.Zoellick, bu saptamayı doğrulayacak şekilde konuşmalar yapmıştır. Örneğin, İstanbul’da ya-

² Jacques Sapir, “From Financial Crisis to Turning Point: How The US Sub prime Crisis”, *Turned Into a Worldwide One and is to Change The Global Economy*, Friedrich Ebert Stiftung Publication 13, 2010, <http://www.fes.org.mk/eng/SocialDemocracy.asp> (5.4.2011)

³ Michael Sakbani, “The Global Recession Analysis: Evaluation, and Implications of the Policy Response and Some Reform Proposals”, *Studies in Economics and Finance*, Vol. 27 No. 2, pp. 91-109, 2010, Emerald Group Publishing, www.emeraldinsight.com/1086-7376.htm (20.11.10)

pılan “Kriz Sonrası Dünya Bankası Grubu” toplantısında özetle şunları söylemiştir:⁴

“Geleceğe bakmadan önce geçmişi anlamamız gerekir. Bugünkü krizin tohumları daha önceden atılmıştı. Son 20 yılda; Sovyetler Birliği ile Orta ve Doğu Avrupa’daki planlı ekonomilerin dağılması, Çin ve Hindistan’daki ekonomik reformlar ve Doğu Asya’nın ihracata dayalı büyüme stratejileri yaklaşık 1 milyardan 4–5 milyar kişiye artan bir dünya piyasa ekonomisine katkıda bulundu. Bu tohumların bir kısmı 1990’ların sonlarındaki mali krizlere cevap olarak gerçekleştirilen müdahaleler ile ya da gerekli müdahalelerin yapılmaması nedeniyle atıldı. (...) Birçok ülke döviz kurlarını yöneterek ve büyük döviz rezervleri oluşturarak kendisini ‘sigortaladı’. Bu değişimlerden bazıları küresel ekonomideki dengesizliklere ve gerilimlere malzeme oldu. Merkez bankaları yeni ekonomide oluşan riskleri ele almakta başarısız oldu. 1980’lerde ürün fiyatlarındaki enflasyonu kontrol altına almış gibi göründüler, ancak bu bankaların çoğu varlık fiyat balonlarını saptamanın ve para politikası ile bunları kontrol altına almanın güç olduğuna karar verdi. Faiz oranlarının sert düşürülmesi yoluyla bu köpükler patlatıldıktan sonra ‘reel ekonomi’de oluşan zararın kontrol altına alınabileceğini savundular. Ancak daha sonra yanıldıkları ortaya çıktı.”

2.2. Krizin Ortaya Çıkış ve Yayılma Nedenleri

a- Temel Neden: Emlak Fonlarında Şişirilen Balon ve Küresel Finans Piyasalarında Oluşan Bir Dizi Tehlike.

Snower, 2008 krizi bağlamında, uluslararası finansal piyasaların karşı karşıya kaldığı dört büyük tehlikeyi şöyle sıralamaktadır:⁵

Birincisi; Ağustos 2007’den beri gözlemlenen, uluslararası bankacılık sisteminde bir likidite krizinin yükselmesine toksik-riskli emlak (mortgage) kredilerinin yol açmış olmasıdır. Bundan dolayı, şirketlere ve hanehalklarına verilen kredi miktarı azalmıştır.

⁴ Robert B. Zoellick, “After the crisis?”, *World Bank - News and Broadcast*, Sept. 28, 2009a, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:22329125~pagePK:34370~piPK:42770~theSitePK:4607,00.html> (6.5.2011).

⁵ Dennis J. Snower, “Four Mega-Dangers International Financial Markets Face”, *The First Global Financial Crisis of the 21st Century*, A. Felton and C. Reinhart (Eds.), pp.109-111, CEPR, London, June 2008.

İkincisi; ABD’de ev fiyatlarının hareketliliğine dek uzanmaktadır. Amerikalı aileler emlak kredilerini geri ödemekte yetersiz kaldılar, icra yoluyla satışlar ve emlak piyasasında arz (elden çıkarılmak üzere satışa konulan ev miktarı) arttı, dahası ev fiyatları düştü.

Üçüncüsü; zenginlik, harcama ve istihdam arasındaki bir etkileşimden kaynaklanmaktadır: Amerikan ailelerin, emlak piyasasındaki refah ve borsa endeksi düşerken, harcamaları da düşmüş ve belli aralıklarla daha da düşecektir. Tüketim harcamaların düşmesi, başkalarının gelirinin düşmesi ve dolayısıyla yatırım harcamalarının ve istihdamın daralması demektir. Sonuçta istihdamdaki yani emek piyasasındaki bu kaos, tekrar harcamaların ve toplam talebin azalması anlamına gelmektedir.

Dördüncü ve bir olasılıkla en sevimsiz olan tehlike ise, para politikası müdahalesinin hoş görülmesidir. ABD merkez bankası FED krizle mücadele etmek için faizleri düşürürken, doların değeri de düşmektedir. Bu, ABD’de ithal fiyatların ve petrol fiyatlarının daha da artmasına öncülük etmekte; böylece enflasyonun hortlaması (%4’ü aşması) yönünde baskı yapmaktadır. Enflasyon baskısı ve bekleyişi ne kadar büyükse, FED’in gelecekte faizleri düşürmesi de o kadar zor olacaktır.

b- İkincil Nedenler: ABD’nin Makro İktisadi Dengesizlikleri, Sistemik Yapı, Çin Etmeni vb.

Küresel krizin görünen tarafında bankaların ipotekli emlak senetlerini nakde dönüştüremeyip likidite darboğazına girmesi vardır. Amerikan maliyesindeki emiş gücü yüksek ‘süpürge makinesi’ borç kısıntılarını (borç çöpünü) toplaya toplaya tıkandı, emiş gücü azaldı ve emlak fonları döngüsüne, banka krizleri paniğine eklenerek adeta bağımsız bir kriz yarattı. Öte yandan, evrensel boyutunda ise, ABD ekonomisindeki aşırı iç tüketim, finansallaşmaya ve ‘finans-kapital’in egemen gücünün genişlemesine bağlı olarak büyük miktardaki cari açık ve bütçe açıkları⁶ ile tasarruf-yatırım eşitsizliğinin (yani, ‘üçüz açıklar’ın) varlığı sözkonusudur. Hangi ülke, ABD ile finansal, ticari ve iktisadi açıdan bağlı ya da bağımlı ise o ülke kriz girdabına girmiştir.

⁶ Thomas ve Hennessey, ABD federal hükümeti borcunun, Aralık 2007 - Eylül 2010 arasında, %47 artarak 9,2 trilyon dolardan 13,6 trilyon dolara yükseldiğini ve Kongre Bütçe Bürosu CBO’nun, genişletilmiş Federal Rezerv programlarının –sübvansiyon maliyetleri, hazine yardımları ve faiz harcamaları denkleştirildikten sonra- bütçe için net bir kazanç sağlayacağını tahmin ettiğini belirtmişlerdir. (Bill Thomas and Keith Hennessey, “Financial Crisis Primer, Questions and Answers on the Causes of the Financial Crisis”, *Republican Commissioners on the Financial Crisis Inquiry Commission*, 2010, <http://keithhennessey.com/wp-content/uploads/2010/12/Financial-Crisis-Primer.pdf> (17.4.2011)).

Son kriz, biraz da sistemiktir; çünkü kapitalist sistemin doğası gereği zaman zaman kâr sıkışmasından kaynaklanan kriz niteliğindedir. Bu ne ilktir, ne de sonuncusu olacaktır.

Peki, küresel ekonominin ‘müstakbel iktidarı’ olarak gösterilen ve ABD ekonomisini dampingle bir süre karıştıran Çin’in bu krizde bir rolü olmuş mu dur? Tucker de, “Çin krize neden oldu mu?” diye sormakta ve yanıtını da, ‘korkunç derecede simetrik çalışan’ ve ‘vahşi iktisadi hayvan’ diye nitelediği küresel piyasa üzerinden şöyle vermektedir:⁷

“Çin hükümeti 1994–2002 arasında bir döviz stratejisi olarak para birimi Yuan’ın Amerikan doları karşısındaki değerini düşürerek başta ABD olmak üzere dünya ihracat pazarında önemli bir oyuncu oldu. 2005’ten sonra, cari işlemlerde fazlayı eritmek için de bu defa parasının değeri artırdı.”

Son krizin ABD ayağında iki neden öne çıkmaktadır: İlki, ipotekli kredi balonu. (Balonu şişiren de patlatan da derin finans kapitalistleridir.) Diğeri ise, artan savunma (saldırı) harcamaları ve dış borçlar. (ABD dışındaki ülkelerde krizin cereyan etmesinin nedenleri ise, ‘birleşik su kapları kuramı’ nı hatırlatmaktadır.)

Bazı analizcilere göre Amerikan krizinin marjinal nedeni ise, ilginçtir ki, bu ülkede finansal okur-yazarlık düzeyinin yetersiz oluşudur. Mazumder ve Ahmad, kriz başladığında yapılan birçok deneysel (ampirik) çalışmaya dayanarak bu yönde bir sonuca ulaşmışlardır. Örneğin, Zandi’nin 2008’de yaptığı bir çalışmasına göre, ABD’de yüksek eğitilmiş olan ev sahiplerinin %27’sinin (olmayanların ise %42’sinin), ayarlanabilir riskli emlak kredi oranlarının değişik özelliklerini anlamadıkları anlaşılmıştır.⁸

c- Kriz ve Sonuçları Üzerine: Efsaneler ve Gerçekler

Aizenman, kriz-küresel dengesizlikler ilişkisinin bazı efsaneler üzerinden çözümlendiğine dikkat çekerek bunların yanlışlığını ortaya koymaktadır:⁹

⁷ Noah Tucker, “Did China cause the crisis?”, *21st Century Socialism*, February 2, 2009, <http://21stcenturysocialism.com/> (9.5.2011).

⁸ M. Imtiaz, Mazumder and Nazneen Ahmad, “Greed, Financial Innovation or Laxity of Regulation?: A Close Look into the 2007-2009 Financial Crisis and Stock Market Volatility», *Studies in Economics and Finance*, Vol. 27 Issue 2, 2010. pp. 110-134.

⁹ Joshua Aizenman, “On the Causes of Global Imbalances and Their Persistence: Myths, Facts and

i- Dolar standardı (küresel döviz piyasasında dolar egemenliği), ABD'nin cari işlemlerde açık verdiği yerde küresel dengesizliklerin büyümesini gerektirmektedir. ABD'nin büyük cari hesapları yönetmesi yeni değildir ve önemli açıkları Bretton Woods sistemi hamlesinden beri yönetmekte ve bu yüzden rezerv döviz olarak dolar talebindeki artışı fonlaması söz konusudur.

ii- Düşük oranda büyüyen ülkeler döviz ve tasarruf kısıtlılığından dolayı kalkışa geçememektedirler. Bu bakımdan, büyük döviz açıkları (ya da küçük fazlalar) nedeniyle ülke içine sermaye akışı, yoksul ülkelerin daha yüksek derecede büyümesini kolaylaştırmaktadır.

iii- Finansal bütünleşme gelişen ülkelerde - piyasa ekonomilerinde daha yüksek büyüme için gerekli koşuldur.

iv- Derinleşen finansal bütünleşme refahı arttırmaktadır.

v- Küresel dengesizlikler 2008–2009 krizine neden olmuştur.

vi- Küresel dengesizliklerin yerine derhal küresel gelişmeye dönüş kaçınılmazdır. Cari hesap eğilimleri devamlıdır ve birdenbire (overnight) değişmez.

1929'dan beri yaşanan çağdaş krizleri değerlendiren Hill'e göre üç senaryo kurgulanabilir:¹⁰ *Birincisi*, spekülasyon ve aşırı kredi uzantılı bankacılık krizi; *ikincisi*, 1930'lara paralel olarak bankacılık ve kredi krizinin ardından gelen durgunluk; *üçüncüsü* de, ABD ve Birleşik Krallık gibi ekonomilerde görülüşü gibi, tüketici beklentileri ile rekabetçi üretken kapasite arasında bir dengesizliği maskeleyen ortaya çıkan finansal kriz. Bu krizler arasında Keynesçiliği ters yöne döndürecek gelişmeler ile karşılaşılabilir.

Her krizle birlikte, krizin niteliğine bağlı olarak; genellikle “*sıfır toplamlı oyun*” oynanmış olmaktadır: Mikro iktisadi karar birimlerinden bazıları kazanırken bazıları kaybeder ve burada ortaya çıkan kazançlarla kayıpların toplamı “sıfır” olur. Durgunluk şeklinde gerçekleşen son krizde, pek çok ülkede üreticilerin kârları ve istihdam kapasiteleri düştü, işsizlik stoku büyüdü. Tüketici kitlelerinin ise, düşen fiyatların etkisiyle, satınalma

Conjectures”, in *Rebalancing the Global Economy: A Primer for Policymaking*, S. Claessens, S. Evenett and B. Hoekman (Eds.), Centre for Economic Policy Research, pp. 23-30, London, 2010.

¹⁰ Michael Hill, “The Economic Crisis and Paradigm Change”, *UK Social Policy Association*, May 2010, <http://www.social-policy.org.uk/lincoln/Hill.pdf> (20.4.2011)

gücü arttı. Bankalar, tüketici ve yatırım kredilerinin bir bölümünü toplayamadılar. Devlet gelirleri de azalmaya yüz tuttu. IMF ile stand-by düzenlemeleri yapmak için bazı hükümetler müzakerelere başladı. Dış ticaret sektörleri içe kapandı, korumacılık başladı.

Belsie, üretim ve fiyatların düşüşüne, işsizliğin ise artışına sahne olan 1929 Büyük Çöküşü'nün korumacılık için bir üreme sahası olduğunu belirtmektedir.¹¹ 1929 sonrasında korumacı politikalara geçmek daha rahat olmuştur, zira o dönemde sözkonusu uluslararası örgütler yoktu.

Gözden kaçan, küresel krizin “siyasal” sonuçlarıdır. Gamble'ye göre, iflasların ve durgunlukların siyasal etkisi tekdüze değildir; uluslararası ekonomide belirli devletlerin konumuna bağlı olarak yüksek düzeyde pürüzlüdür.¹² 2008'in sonunda finansal çöküşü engellemek için hükümetlerce yapılan hızlı müdahaleler başarılı iken, bu müdahalelerin yarattığı bazı ciddi sorunlar gelecek için maliyetli idi.

Torre ve Ize, finansal krizin, özellikle zengin ülkelerde makro iktisadi istikrarı, finansal istikrarı ve gelişmeyi önemli ölçüde etkilediğini, geleceksel ve ikinci nesil asimetrik bilgiyi içeren ve aynı zamanda sistemik bulanıklığın arttırdığı yeni piyasa başarısızlıklarına yol açtığını belirtmektedirler.¹³

Kriz, her bölgede, çok taraflı müdahale gerektirmiştir. Arias, Powell ve Rebucci, bu tür bir müdahalenin mantığını, küresel krize karşı topluca ve etkin mücadele gereğine dayandırmaktadırlar. Onlara göre,¹⁴ çok taraflı müdahale bu küresel durgunlukta maliye politikası içinde korumacılığa karşı bir fırsattır. Mademki kriz küresel düzeyde, o halde krizle mücadelede kurulacak ve çalıştırılacak işbirliği mekanizmaları da ‘ulusal’ (özerk) değil, ‘küresel’ (karşılıklılık) şeklinde olmalıdır.

Krize giren ya da ondan dolayı etkilenen her ülke kendine özgü bir şekilde krizi yönetmeye başladı. ‘Kriz yönetimi’, ilk ve asıl meydan oku-

¹¹ Laurent Belsie, “The Roots of Protectionism in the Great Depression”, *NBER*, <http://www.nber.org/digest/oct09/w15142.html> (6.1.2011)

¹² Andrew Gamble, “The Political Consequences of the Crash”, *Political Studies Review*, Vol. 8, pp. 3–14.

¹³ Augusto de la Torre and Alain Ize, “Finance in Crisis: Causes, Lessons, Consequences, and an Application to Latin America”, *The Day After Tomorrow: A Handbook on the Future of Economic Policy in the Developing World*, O.Canuto and M. Giugaleeditors (Eds.), The World Bank, pp.143–160, 2010.

¹⁴ Eduardo Fernández Arias, Andrew Powell and Alessandro Rebucci, “The Multilateral Response to the Global Crisis: Rationale, Modalities, and Feasibility”, *Inter-American Development Bank*, June 2009.

ma yöntemidir. İkinci meydan okuma, küresel finans mimarisini yeniden biçimlendirmektir. Alman hükümeti, bu her iki yöntemi deneyenlerden biri oldu. Almanya'nın krize karşı atacağı her adım, AB'nin lokomotifini olma ve taklit edilme özelliğinden dolayı, son derece önem taşımıştır.

Küresel finans krizi yönetimi başlı başına bir sorun oluşturmuştur ve her ülke kriz yönetimini bir ölçüde 'özel'leştirmiştir. Bu noktada Asmussen, bir 'Alman perspektifi' sunmaktadır.¹⁵ Ortada bir sistemik kriz vardı ve buna karşı sistemik bir yanıt gerekiyordu. Bu gerçekten hareket eden Alman politika yapımcıları finans sektöründe istikrarı sağlama sürecinde çok hızlı karar aldılar ve federal hükümet henüz Ekim 2008'de finansal sisteme eski güveni kazandırmak için "finansal piyasa istikrar fonu" adı altında 480 milyar Euro'luk ciddi bir kurtarma planını kabul etti; ayrıca Avrupa Konseyi ile anlaşarak, ekonomiyi canlandırmak üzere GSYH'nin %1,5 oranında bir kaynak ayırdı.

Öte yandan Bordo, son krizle birlikte 'hedge fonları'nın¹⁶ ve diğerlerinin temsil ettiği servet kayıplarının sahte krizleri (pseudo-crisis) temsil ettiği yönünde bazı politik dersler çıkartmıştır.¹⁷ Bazı İktisatçılar da, 2009 ve 2010 yıllarında çeyrek dönemler itibariyle kaydedilen büyüme oranlarına bakarak; son zamanlarda küresel krizden çıkışın Avrupa'da ve Avro bölgesinde 'L', Kuzey Amerika'da 'U', yükselen piyasalarda ise 'V' şeklinde gerçekleştiğini gözlemlemişlerdir.

2.3. Son Krizin Çeşitli Tanımları

2007–2009 krizine ne ad verilmeli? "Durgunluk" (resesyon) mu, yoksa "çöküş" (depresyon) mü? Durgunluk, reel gayri safi yurtiçi hâsılanın

¹⁵ Jörg Asmussen, "Mastering Global Financial Crises: A German Perspective", *State Secretary of the Federal Ministry of Finance in Germany*, The Washington Quarterly, Center for Strategic and International Studies, July 2009.

¹⁶ Krugman, hedge fonları vb. sorun yaratan aletlere *Evrenin Efendileri* adını verdiği kitabında, 2000'li yıllarda ortaya çıkan krizlerin en garip yönlerinden birinin, sahiplerinin servetinin oldukça üzerindeki aktiflerin geçici denetimini üstelenecek 'hedge fonu' yatırım kurumlarının rolünü tahlil etmektedir. Bu fonlar başarılı / başarısız olduğunda dünya piyasalarını sarsmışlardır; olası zararlara karşı bir önlem olarak düşünülse de aslında tersini yapmaktadır (Paul Krugman, *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü*, Çev. N. Domaniç, 4. baskı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005-ç.) (Teknik olarak; 'hedge'; bahisleri, yatırımları vb. dengeleyerek kayıpları önlemeye çalışmak / azaltmak; kişinin servetini piyasa dalgalılarına karşı korumak amacıyla yapılır.)

¹⁷ Michael D. Bordo, "The Crisis of 2007: Some Lessons from History", *The First Global Financial Crisis of the 21st Century*, A. Felton and C. Reinhart (Eds.), Centre for Economic Policy Research, pp.51–4, London, June 2008.

(RGSYH) arka arkaya iki çeyrek küçülmesi; çöküş ise, RGSYH'deki küçülmenin derinleşerek daha uzun bir sürece yayılması demektir. Bu tanımlar ve çeşitli ülkelerin RGSYH bazında gösterdiği bazı daralmalar¹⁸ 'referans' alındığında görülecektir ki, krizden dolayı her ülke aynı derecede ve aynı sürede küçülmemiştir. Ekonomisi birkaç çeyrek dönem daralan ABD ve Yunanistan gibi ülkeler için 'çöküş', daralması sadece iki çeyrek dönemle sınırlı olan Almanya ve Türkiye gibi ülkeler içinse 'durgunluk' sözkonusu olmuştur.¹⁹

Son kriz, finans sektörünün disiplinsizliğinden dolayı bankaların likidite krizine girmesi ve iflas etmesi nedeniyle 'ikinci kuşak kriz' olarak adlandırılabilir. Bu yüzden, kamu sektörünün aşırı harcama yapmasıyla oluşan bütçe açığının merkez bankasının banknot basarak finanse etmesi ve ayrıca para ve maliye politikalarının uyumsuzluğuna bağlı olarak oluşan devalüasyon baskısı sonucunda ortaya çıkan krizleri açıklayan 'birinci kuşak kriz'lerden değildir.

Son yaşanan küresel kriz, dünyanın ileri gelen iktisatçıları tarafından farklı adlandırmaların konusu olmuştur. Rogoff, 'büyük büzülme' dediği son krizi şöyle değerlendirmiştir:²⁰

"İktisadi tahmincilerle piyasa boğaları arasında bir popüler söz vardır; '*durgunluk ne kadar derin ise, toparlanma da o kadar çabuk olur.*' Gerçekten de, normal bir durgunluktan sonra ekonomilerin çoğu hemen on iki ayda hızla büyümeye başladılar. Fakat ne yazık ki, 2008–2009 dönemindeki Büyük Durgunluk (Great Recession) normal bir

¹⁸ Örneğin; reel GSYH bazında ABD 2008'in son ve 2009'un ilk çeyreğinde yaklaşık-ortalama %1,5; Japonya aynı dönemlerde %3,2; Almanya %2,8; Yunanistan %0,9 ve Türkiye ise %5,8 oranında küçülmüştür. 2009'un ikinci yarısından itibaren 2010'un sonuna dek, Yunanistan negatif büyümeyi sürdürürken, diğer ülkeler toparlanmaya başlamış, Türkiye ise sürekli pozitif büyüme kaydetmiştir.

¹⁹ Öz, küresel krizde her ülkenin küçülmediğini, Polonya gibi bazı ekonomilerin düşük de olsa pozitif büyümeyi sürdürdüğünü hatırlatmakta ve küresel krizin bir ülkedeki iktisadi büyümeyi etkilemesi beklenen beş farklı unsuru kuramsal olarak şöyle sıralamaktadır: 1- Krizin finans kaynaklı olması nedeniyle finans sektörü sorunlu ülkelerde krizin etkisinin daha fazla olacağı beklentisi. 2- Küresel krizin ortaya çıktığı ülkenin ve bu ülkeyle yoğun iktisadi ilişkileri bulunan ülkelerin krizden daha hızlı ve daha fazla etkileneceği. 3- Kriz ülkesinin ekonomisinin ne ölçüde ihracata dayandığı. 4- Ekonominin hangi ölçüde uluslararası üretim zincirlerinin bir parçası olduğu. 5- Özellikle büyümesi dış finansmana bağlı olan ülkelerde- küresel krize bağlı olarak azalan uluslararası sermaye akımları. (Sumru Öz, "Küresel Krizde Büyüyenler de Var: Polonya Örneği", *TÜSİAD-EAF Politika Notu*, 09/09, Eylül 2009.)

²⁰ Kenneth Rogoff, "The Great Contraction of 2008–2009", *Project Syndicate*, 11–02, 2009, <http://www.project-syndicate.org/commentary/rogoff62/English> (25.1.2011)

küresel durgunluktan uzaktır. (...) Büyük Durgunluk; küresel kredi, ticaret ve büyümede kendiliğinden oluşan büzülmeden dolayı oluşan finansal krizle turbo-şarjlı olan bir durgunluktur.”

Çoğu iktisatçı, krizin, IMF'nin deyimlendirdiği ‘Büyük Durgunluk’ olarak anlaşılması yönünde sanki gizli bir uzlaşa içindedir. İleride başka bir kriz çıktığında bu nitelendirme daha bir açıklık kazanabilecektir. Ancak Krugman, bu son krizi ısrarla ‘Üçüncü Çöküş’ (Third Depression) olarak nitelendirirken, şu kısa tarihsel çözümlemeyi de yapmaktadır:²¹

“*Resesyonlar* genel-olağan-yaygın iken, *depresyonlar* özel-olağandışı-seyrektir. Şimdiye dek dünya iktisat tarihinde depresyon olarak nitelendirilebilecek iki dönem olmuştur; ilki, 1873 Paniğini izleyen deflasyon ve istikrarsızlık; ikincisi de, 1929-33 finansal krizi izleyen kitlesel işsizliktir. Ne 19.yy Uzun Çöküşü, ne de 20.yy Büyük Çöküşü aralıksız bir düşüş dönemidir. Birbirlerine zıt olmalarına rağmen her ikisi de ekonomi büyüyorken oluşmuştur. (...) Şimdi biz *Üçüncü Çöküş*’ün başındayız ve bu çöküşün, büyük bir olasılıkla Büyük Çöküş’ten daha şiddetli olmak üzere Uzun Çöküş’e benzeyeceği için tedirginlik duyuyorum. Çünkü dünya ekonomisine maliyeti gittikçe artmakta, kaybedilen işlerden dolayı milyonlarca yaşam kararmakta ve politikaların başarısızlığı ortaya çıkmaktadır. (...) G20 liderleri toplantılar düzenliyorlar; FED ve ECB kredi piyasalarına para aktarıyorlar. (...) Fakat gelecek tarihçiler bize bunun *Üçüncü Çöküş*’ün sonu olmadığını söyleyecekler. (...) Farklı bir resimle karşı karşıyayız. (...) (Yine de) Obama Hükümeti zamansız kemer sıkmanın tehlikelerinin farkındadır.”

Krize, ‘küresel ticaretin çöküşü’ diyenler de var. Martins ve Araújo’ya göre, şimdiki ticari çöküşü destansı (epic) bir tarzda açıklayacak pek çok ‘suçlu’ (örneğin; kredi sıkışıklığı, küresel üretim zincirleri, yaygın güven kaybı) ortaya konulduğunda, çöküşün tabanında bireysel etkiden çok, büyük olasılıkla bu öğeler arasındaki etkileşime bağlı ‘büyük eşleşme’nin (synchronisation) yattığı görülür.²² Mora ve Powers, ticaretteki küresel çöküşün, *küresel kredi sıkışıklığı* şeklinde bir anda oluştuğu saptamasını yaparak; “*finansal piyasadaki çalkantı, ticari finansmana erişebilirliğin*

²¹ Paul Krugman, “The Third Depression”, *The New York Times*, June 27, http://www.nytimes.com/2010/06/28/opinion/28krugman.html?_r=1&ref=paulkrugman

²² Joaquim O. Martins ve Sónia Araújo, “The Great Synchronization: Tracking the Trade Collapse With High-Frequency Data”, *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences And Prospects*, R. Baldwin (Ed.), Centre for Economic Policy Research, pp.101-106, London, 2009.

azalmasıyla doğrudan ticareti engelledi mi?” diye sormaktadırlar.²³ Kuzey Amerika ve Avrupa’da yaşanan krizin iki nedeninden biri (talepten sonra) ticari kredinin finansmanıdır ki, o yüzden ticari kredi finansmanındaki düşüş ticaret hacmindeki düşüşten daha sığ olarak gözükmemektedir.

2.4. Şimdiki Krizin Büyük Atası: 1929 Büyük Çöküşü

Büyük Çöküş (Great Depression), 1929–1932 yılları arasında dünya üretiminin ve ticaret hacminin oldukça daralmasına neden olmuştur ve bu özelliğiyle, 2007–2009 döneminin krizi olan Büyük Durgunluk (Great Recession) için ‘büyük ata’ olarak kabul edilmektedir. Eichengreen ve Irwin’in derlediği verilere göre²⁴ 1929 yılı dünya üretimi ve ticareti 100 iken, 1932’ye gelindiğinde endeks 70’e düşmüştür. Bunun üzerine Büyük Çöküş’te korumacı ticaret politikaları devreye sokulurken çok ülkeli ticaret sistemi askıya alınmıştır. Ülkeler ticari engelleri arttırmak için birbirleriyle kapışmış; altın standardında kalan ülkeler²⁵ bu standarttan çıkan ülkelere daha fazla tarife, ithalat kotası ve döviz kontrolüne başvurmuşlardır.

Bugünkü krizden çıkış için başvurulan araçlar da farklıdır. ‘Büyük Durgunluk’ta (2008), ülkeler parasal araçlar dışında mali araçları da uygulamaktadırlar. Bir ülkedeki mali canlandırma komşu ülkede de aynı şekilde yararlı sonuçlar doğurmaktadır. Yurtiçinde olduğu gibi yurtdışında da yatırımlara yer bırakmayan dünya faiz oranlarındaki yukarıya doğru baskı yoluyla oluşan dolaylı etki şimdiki koşullarda ihmal edilebilir düzeyde iken; daha hızlı büyüme ve daha fazla ithalat talebi yoluyla doğrudan etki pozitifdir.

1929 Büyük Çöküşü, pek çok ülkeye²⁶ (ABD’den Latin Amerika’ya, Avrupa’dan Asya’ya) yüksek tarifeler ağırlıklı korumacılık önlemlerine

²³ Jesse Mora and William Powers, “Did Trade Credit Problems Deepen The Great Trade Collapse?”, *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, R. Baldwin (Ed.), Centre for Economic Policy Research, pp.115-125, London, 2009.

²⁴ Barry Eichengreen and Douglas Irwin, “The Protectionist Temptation: Lessons From the Great Depression for Today”, *Vox*, 17 March 2009a, <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/3280> (20.2.2011); Barry Eichengreen and Douglas A. Irwin, “The Slide to Protectionism in the Great Depression: Who Succumbed and Why?”, *NBER Working Paper Series*, Working Paper 15142, 2009b.

²⁵ Büyük Çöküş konjonktüründe, gelişmiş dünya ekonomileri Sterlin, döviz kontrolü ve altın bloklarına ayrılmıştı. 1928’den başlayarak 1938’e kadar, en yüksek ithalat tarifesi uygulayan ülkeler; sterlin bloğunda Birleşik Krallık, döviz kontrolü bloğunda Almanya ve altın bloğunda ise İsviçre idi.

²⁶ Coatsworth ve Williamson, Büyük Çöküş’ten önce, Latin Amerika’nın, tarifeleri en uzun sürdüren; 1920’lerden önce küreselleşme güçlerinden en fazla yararlanan bölge olduğunu, 1930’larda ise, küreselleşme karşıtı (anti-global) bir bölge haline geldiğini belirtirler (John H. Coatsworth and Jeffrey G. Williamson, “Always Protectionist? Latin American Tariffs From Independence to Great Depression,” *Journal of Latin American Studies*, Cambridge University Press, 36, pp. 205–232, 2004).

başvurma seçeneğini ve cesaretini sundu. ‘İleri korumacılık’ (pro-protecti-on) politikalarına bu deneyimlerle ulaşıldı.

2.5. Dış Ticaret Neden Önemlidir? Kriz ve Korumacılık Yönü

Dış ticaretin önemi, ülkelerin neden dış ticaret yaptıklarına dayanmaktadır. Ülkeler genellikle; yurtiçi üretim için gerekli hammadde, ara ve yatırım mallarını elde etmek, karşılaştırmalı üstünlüklerle uzmanlaştığı malları satmak ve pahalı ürettiğini yabancı ülkeden sağlamak, döviz geliri elde etmek vb. nedenlerle dış ticaret yaparlar.

Finansal krizin serbest ticareti etkilediği bir gerçektir. Bu etkileri araştıran Hall, Amerikan emlak piyasasının çöküşü ile başlayan ve tüm dünyaya hızla yayılan finansal krizin, başta küresel ticaret olmak üzere birçok sonucunun ortaya çıktığını şu şekilde ortaya koymaktadır:²⁷

i- Dallas Federal Rezerv Bankası’nın hesaplarına göre, uluslararası ticaret hacminin daralması: 2009 yılı bazında %12 oranında daralmış; gelişen ekonomilerin ihracatta kaydettikleri %7’lik kayıplarına karşı ABD gibi iktisadi güç liderleri ise onların nerdeyse iki kat daha az (-%14) ihracat gerçekleştirmiştir.

ii- Ticaret fonlarının sınırlandırılması: Ticaretin finansı, uluslararası işlemlere bağlanan ihracatçıların verdiği krediler ile ihracat kredi kurumlarının verdiği garantileri kapsar ve Uluslararası Ticaret ve Sürdürülebilir Kalkınma Merkezi’nin (ICTSD) de kabul ettiği gibi küresel kriz, özellikle gelişen ekonomiler açısından kredilerin ve garantilerin elde edilmesini zorlaştırdığı için bu bağı zayıflatmıştır.

iii- İhracat gelirlerinin azalması: Kongre Araştırma Birimi-CRS’nin bir raporuna göre, krizden etkilenen ülkelerin ihracata bağlı döviz gelirlerinde düşüşler olmuş; ev, şirket ve hükümet varlıkları için faiz oranları artmıştır.

iv- Korumacılığın yükselişi: Serbest ticaretteki bir yükseliş, ithal malları daha pahalı hale getiren tarife ve kota gibi korumacı politikaları azaltır. CRS, dünyayı her yönüyle kavrayan küresel krizin yeni korumacı önlemleri tetiklediğini rapor etmiştir.

Dış ticaret ve göç ilişkisi de korumacılığa işaret etmektedir. Panizzon’un da önemle vurguladığı gibi, mal ve hizmetlerdeki ticari serbestleşme, be-

²⁷ Shane Hall, “Effects of the Economic Crisis on Free Trade”, *eHow.com*, September 3 2010; http://www.ehow.com/list_6891878_effects-economic-crisis-trade.html#ixzz1AvqDcnKo (20.4.2011)

şeri ve mali sermayenin hareketliliğini tamamlar ve ‘kazan-kazan’ sonucu yaratacak şekilde uluslararası emek göçünün artmasına katkıda bulunur.²⁸

2.6. Dış Ticaret, Merkantilizme Geri Dönüş ve Korumacılığa Başlangıç

Wheeler²⁹ ve Rodrik,³⁰ “Merkantilizme geri dönüş mü; yoksa?..” sorusuna yanıt bulmaya çalışan iktisatçılar olarak; “yeni merkantilizm”i (neo-mercantilism), Çin etmeni³¹ etrafında şekillenen ve ‘komşunun canı çıksın’ şeklinde özetlenebilecek bir tür korumacılığı tasvir etme eğilimini taşımaktadırlar. Başta ABD olmak üzere herkes Çin’in daha az ihracatına karşılık daha fazla ithalat yapmasını ve böylece Çin’in ticari dengesinin diğerleri için bir tür tampon işlevi görebileceğini ummaktadırlar.

Blum ise, merkantilizm ile şimdiki finansal çöküş arasında şu noktalarda bir bağlantı kurmaktadır:³²

i- Japonya ve Çin gibi merkantilist ülkeler, kendi piyasa değerlerinin altında yapay kurlar yükselirken para birimleri ile ticaret yapılmasını sağlayacak değişik araçları kullanmaktadırlar.

ii- Ucuz kurlar, ülkelerin ihracat yapmasına hizmet eder: Her ihracatçı her uluslararası satış için iç piyasadaki dövizden ek prim alır. Aynı zamanda ucuz kur tüm ithalatlara gizli bir tarife ya da vergi yükler.³³

²⁸ Marion Panizzon, “Trade And Labor Migration: Gats Mode 4 and Migration Agreements,” *Dialogue Globalization on Occasional Papers*, No 47 / January, Friedrich Ebert Stiftung, 2010.

²⁹ Brent Wheeler, “The Case for Free Trade (Following the Mercantilism Discussion)” *Finance 3.0 - Social Network for Finance*, January 5, 2010b, <http://www.finance30.com/profiles/blogs/the-case-for-free-trade>.

³⁰ Dani Rodrik, “Mercantilism Reconsidered,” *Project Syndicate*, 07-10, 2009a, <http://www.project-syndicate.org/commentary/rodrik33/English>, (25.1.2011)

³¹ Yoksul ülkeler için Çin merkantilizminin iyi mi, kötü mü olduğunu tartışan Rodrik’e göre, “Eğer Renminbi (Çin para birimi) değer kazanacak olsaydı, yoksul ülkelerin ihracatı daha rekabetçi olurdu ve onların ekonomisi küreselleşmenin nimetlerinden daha çok yararlanırdı. Bu nedenle, yoksul ülkeler, Çin baskısında, ABD ile diğer gelişmiş ekonomiler arasında ortak bir neden haline gelmiştir.” (Dani Rodrik, “Is Chinese Mercantilism Good or Bad for Poor Countries?”, *Project Syndicate*, 09/09, 2009b, <http://www.project-syndicate.org/commentary/rodrik47/English>. (25.1.2011)

³² Charles Blum, “From Mercantilism to Meltdown”, May 5th, 2009; <http://faircurrency.org/blog/?cat=7> (2.12.2010).

³³ Raghavan, döviz piyasalarındaki dalgalanmanın korumacılık ve anti-dumping faaliyetleri ürettiğini ileri sürer: Şiddetli-çalkantılı (turbulent) finansal akımların ve kurda yanlış sıralamanın gelişen ekonomilerin uluslararası ticarete başarılı bir şekilde katılmasını engellediğini; UNCTAD ve WTO kuruluşlarına gönderme yaparak, uluslararası ticaretle finansal sistemler arasındaki tutarsızlığı düzeltmek gerektiğini ve böylece ancak hızlı ve sürdürülebilir kalkınmanın çoklu anlaşmalarla desteklenebileceğini vurgulamaktadır (Chakravarthi Raghavan, “Volatile Exchange Markets Spawn Protectionism, Anti-Dumping Actions”, *Third World Economics (Twn)*, No. 284, 1–15 July 2002, <http://www.twinside.org.sg>).

Sonuç, merkantilist hükümet tarafından sağlanan yapay üstünlüklere bağlı süregelen ticaret fazlasıdır. Ticaret fazlası da ticari ortaklardan merkantilist hükümete eşit bir fon transferi sağlar.

iii- Ucuz kurlar ilave yatırımları da teşvik eder. Çünkü yabancı yatırımcı her dolar ya da euro için daha fazla yerel döviz elde tutar.

iv- Ticaret ve yatırım fazlası merkantilist ülkenin cari işlem fazlası vermesi için temel araçtır; birikimli fazla yıldan yıla büyür. Bugün (2009), Japonya'nın 1 trilyon doları aşkın, Çin'in ise yaklaşık 2,5 trilyon dolar civarında bir 'fazla'ya sahip olması beklenmektedir.

v- Bu dengesiz cari hesap ilişkisi içinde kazanan taraf için asıl sorun, en kazançlı parayı bulup kullanmaktır. Bu, açıkça 'istenmeyen dolar'dan sözeden bazı Çinliler için bir tür yük haline gelmiştir.

vi- Sıkı döviz rezervlerine sahip Çin ve 'Wall Street sihirbazları', getiri garantisi yüksek yatırımdan yana politika benimsiyorlar.

vii- Sonuç olarak, modern merkantilizm şimdiki kriz için tek neden değildir; fakat oyuna karıştırılan bir 'hile'dir, çünkü açık rekabeti, serbest piyasaları ve yüksek getirili fonlarla çalışan finans piyasalarını altüst etmektedir.

Yeni merkantilizm; ticari kapitalizmin modern çeşitlemesi bağlamında; dış ticaret dengesi lehine ihracatı körükleyip ithalatı köstekleyen, sonuçta iç tüketimi kısıtlayan ve sermaye hareketini denetim altına alan ve kur kararlarını merkezileştiren bir politika rejimini tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Yeni merkantilist politikaların hedefi, hükümetlerin nakit döviz rezervi düzeyini attırmak ve daha etkili parasal ve mali politikalar uygulamasını sağlamaktır. Yeni merkantilist ekonomilerin başında Çin, Japonya ve Singapur gelmektedir. Klasik merkantilizm, imparatorluk çağının bir ürünü olarak ve kolonyalist-emperyalist çizgide askeri gelişmeye vurgu yaparken, yeni merkantilizm ise daha çok ulus-devlet ya da makro entegrasyon çağına özgü olarak iktisadi gelişmeyi esas almakta ve fiyatın piyasada belirlenmesini ön kabul etmektedir. Yeni merkantilizmin eksen aldığı politikalar genellikle yüksek tarifeler ve ithalat sınırlamalarından oluşan korumacı önlemlerdir. O nedenle, yerli üreticiyi koruyucu ve kendi kendine yeten (otarşik) önlemlere bağlı sanayi politikasını ve sabit döviz

ve özerk para politikasını uygulayan ülkeler makro iktisadi planda kendiliğinden yeni merkantilist grubuna girerler. Yeni merkantilizm, ‘mahpus ikilemi’ oyun kuramıyla da ilişkilendirilmektedir.

Eğer Adam Smith günümüzde yaşasaydı ve *Ulusların Zenginliği* kitabındaki tezleri halen savunuyor olsaydı, yeni merkantilizmi reddederdi. Çünkü o korumacılığa karşıydı, en fazla serbest ticaretin nimetleri ve dış ticaretteki mutlak üstünlüklerle uyumlu klasik merkantilizmi desteklemekteydi.

Dünya Bankası Grubu Başkanı Zoellick, “Bretton Woods mimarlarının bir başka mirasının küresel ticaret sistemimiz” olduğunu hatırlattıktan sonra, ticaretin politik ekonomisini, yeni gerçekler doğrultusunda dönüştürülmesi yönünde, ‘bisiklet kuramı’ adı verilen ilginç bir kuram ile –özetle– şöyle vurgulamaktadır:³⁴

“Çoğu ülkede korumacı üreticilerin yerel baskıları göz önüne alındığında, onların baskısına karşı koymanın tek yolu serbestleşen bir ticaret gündemi ile yeni bir yapı oluşturmaktır. O zaman, açılan piyasaların getireceği potansiyel kazanımlar bu bariyer yaygaralarını karşılayacak çıkarların harekete geçirilmesine yardımcı olacaktır. Bugün WTO için Doha Turu’nda pedallar zor dönüyor. Ayrıca, çerçevesi neredeyse on yıl önce çizilen bir gündem ile Doha Turu yeni zorlukların hızla gerisinde kalıyor.(...) Doha Turu, yıllarca kurallara dayalı ticaret sisteminin dışında kalan tarımsal desteklerden bazılarını kısımlar, hatta ortadan kaldırmalıdır. Piyasaları, gelişmiş ve başlıca gelişmekte olan ekonomilerdeki imalat sanayi ve tarım ürünlerine yavaş yavaş açabilir. Aynı zamanda yoksul ülkelerdeki temel imalat sanayi üretimini ve katma değerli üretimi sınırlayan gelişmiş ülke tarife sınırlamalarını kontrol altına alabilir ve hizmet piyasalarını açabilir... Bunlar gerçek kazançlardır ve gelişmiş ülkelerin ve önde gelen gelişmekte olan ülkelerin karşılıklı ve sistemik bir çıkar için anlaşmaya varma becerisini ortaya koyacaktır. (...) Bretton Woods sistemi, gücün daha az sayıda ülke üzerinde yoğunlaştığı bir dönemde 44 ülke tarafından oluşturulmuştu. Büyük dekolonizasyon dalgaları heyecan vericiydi; az sayıda-

³⁴ Robert B. Zoellick, “The World Bank Group Beyond the Crisis”, Annual Meetings, Board of Governors of the World Bank Group, The World Bank Group Istanbul, October 6, 2009b.

ki gelişmekte olan ülkeler tarihin öznesi olarak değil nesnesi olarak görülüyordu. O dünya artık çok eskide kaldı. Politik ekonominin yeni gerçeklikleri farklı bir sistem gerektiriyor.”

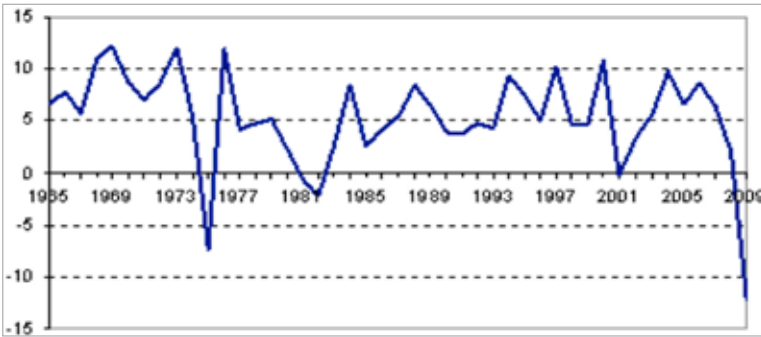
3. Kriz Konjonktüründe (ve Sonrasında) Dünya Ticareti ve Üretimi

Dünya ülkelerinin neden korumacılık önlemlerine başvurduğunu tahlil ederken, aslında öncelikle, korumacılığın uygulandığı konjonktürdeki dünya ticaretinin hangi yapıda olduğunu bilmek gerekir.

3.1. Kriz Konjonktüründeki Dünya Ticareti: Bir ‘Gri Fotoğraf’

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) verilerine göre, krizin en fazla yaşandığı konjonktür sayılan 2009 yılının ardından, küresel ticaret hacmi %9,5 oranında genişledi. Oysa 2009’da bu oran, pek çok ekonomistin (ve hatta WTO’nun %10’luk) tahminini aşarak, %-12 idi. Bu daralma, ihracat bazında 1975’ten beri görülen en büyük daralmadır (Grafik 1). Dünya ticaretinin sadece bir yıl arayla önce büyük bir oranda daralması sonra da yine büyük bir oranda büyümesi, kriz-ticaret etkileşiminin ne kadar hızlı olabileceğini kanıtlar durumdadır.

Grafik 1: Dünya Mal / Emtia İhracatı Hacmi, 1965–2009 (Yıllık Değişme, %)

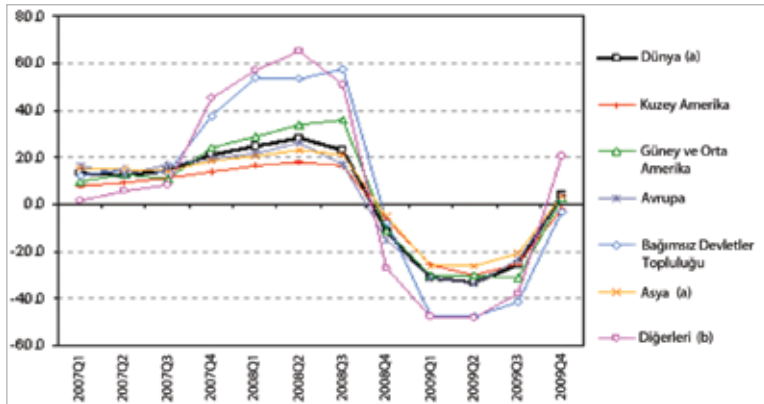

Kaynak: WTO-World Trade Organization. Press Releases, Press/598, 26 March, 2010a.

Durgunluğa bağılı olarak, dünya GSYH'sinin ne kadarının mal ve hizmet ihracatı ile oluştuğunu gösteren 2000 yılı için endeks 100 kabul edilirse, 'ihracat/GSYH oranı', krizin ardından düşmeye, yani dünya ihracat gelirleri (dünya ithalat harcamaları) azalmaya başlamıştır. WTO verilerine göre, 1981'de yaklaşık 80 olan endeks, küresel büyüme ile birlikte 2008'de 130'a çıkmış, fakat krizle birlikte 2009'da 20 puan düşerek 110 olmuştur.

2009 dünya ticaretindeki düşüş-durgunluk, eşlemeli (synchronized) nitelikteydi. Bütün ülkelerin ihracat ve ithalatı –krizin teğet geçtiği bölgeler de dâhil- aynı zaman diliminde düşmüştür (Grafik 2).

Grafik 2: Bölgelere Göre Dünya Mal İhracatında Büyüme (USD değerindeki yıllık değişme bazında) *

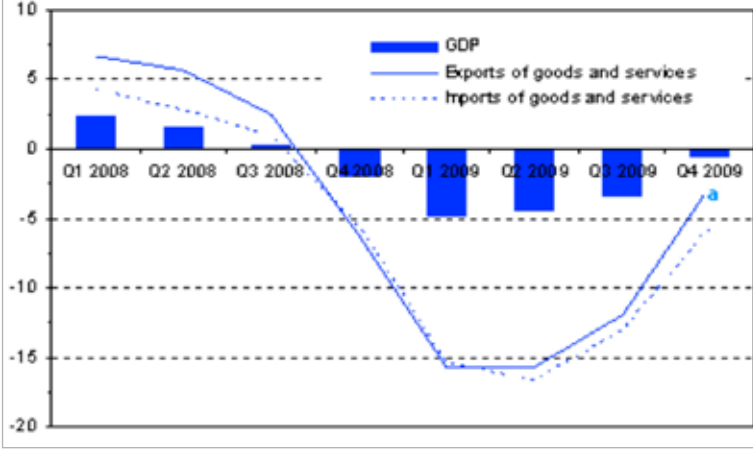
Kaynak: IMF, Eurostat, Ulusal istatistikler, vb.'den derleyen WTO, Press/598, 26 Mart 2010a.

Grafik 3'te görüldüğü gibi, kriz konjonktüründe OECD ülkelerinde GSYH'deki düşüşe paralel olarak toplam ihracat ve ithalat hacminde ciddi daralmalar ile karşılaşılmıştır. 2008'in başından 2009'un sonuna kadar, ödemeler dengesi tehlikeye girerek, OECD toplam ithalatındaki küçülmenin %9,5 civarında olduğu tahmin edilmiştir.

* (a): yeniden ihracat için dünya ithalatı.

(b): Afrika ve Orta Doğu gibi.

Grafik 3: OECD Ülkelerinin Reel GSYH ve Ticaretindeki Büyüme Oranı: 2008–2009 (Bir önceki yıla göre değişim, %)*

Kaynak: OECD Çeyrek Dönem Ulusal Hesaplarından derleyen WTO, Press/598, 26 Mart 2010a.

WTO'nun verilerine göre,³⁵ 2009'da dünya ticaret hacmi, mal bazında, yaklaşık 24,5; hizmet bazında ise 6,5 olmak üzere toplam 31 trilyon dolara ulaşmıştır. Mal ticaretinin yarısından 200 milyar \$ fazlası ithalattan; hizmet ticaretinin de yarısından 200 milyar \$ fazlası ihracattan oluşmuştur. 2007 ve 2008'de dünya mal ihracat ve ithalat hacmi %15'er oranında artarken, krizin en etkili olduğu 2009'da %23'er oranında azalmıştır. Benzer şekilde, hizmet ticareti aynı yıllarda ortalama %12 artarken, 2009'da ise bu oran kadar azalmıştır. Son krizin kaynak ülkesi olan ABD ise; 2009'da mal ihracatında %18 gerileyerek 1,0; mal ithalatında %26 gerileyerek 1,6 trilyon \$ olmak üzere toplam 2,6 trilyon \$'lık bir dış ticaret hacmi sağlamıştır. Hizmet ihracatı ve ithalatında da %9 oranında gerileme göstererek 2009'da 800 milyar \$'lık hizmet ticareti hacmine ulaşmıştır. İlginçtir ki, dış ticarete aynı dönemde, krizin anavatanı ABD'den daha dramatik düşüşleri (%20–30 arası) AB, Rusya ve çevresi, Orta Doğu gibi bölgesel ekonomiler kaydetmiştir.

*: GDP-GSYH; Export-mal ve hizmet ihracatı; Import-mal ve hizmet ithalatı.

a: Mevcut verilere dayalı tahmin.

³⁵ WTO, Press/598, 26 Mart 2010a.

WTO'nun çektiği bu fotoğraf, dünya ticaretinin içine düştüğü kötü durumu yansıttığı için 'gri fotoğraf' olarak tarihe geçmiştir.

Freund, 2007–2009 kriz konjonktüründe, 86 ülkeden 59'unun (yani %69 = 2/3) daha az fazla ya da daha az açık vermek şeklinde bir ticari dengesizlik içine girdiğini saptamıştır. Birleşik Krallık, İspanya ve pek çok Doğu Avrupa ülkesi gibi büyük açık verenler ithalattan büyük ölçüde vazgeçerlerken; Almanya, Endonezya, Singapur ve Şili gibi büyük fazla verenler ise katı denge kurma etkileri geliştirmişlerdir. 27 ülke ise dengesizlikleri artırmış ve diğer ülkelerde ticaretin daralmasına yol açmıştır. Freund'un yaptığı hesaplamada, ticareti en fazla daralan ülkelerin başında Rusya (96,7), Birleşik Krallık (71,6), ABD (40), Almanya (47,5), Japonya (21,3); en az daralan ülkeler arasında ise Kanada (17,7) ve Türkiye (28,7) yer almaktadır. En şanslı olanlar ise, örneğin Avustralya (-7,2), Brezilya (-0,7), Çin (-7,5) sayılabilir.³⁶

OECD'nin bir başka hesaplamasına göre,³⁷ küresel ticaret 2009 krizinde talepteki düşüş ve ticaret finansmanındaki sorunlar yüzünden %12,5 oranında daraldı. Korumacılık bu daralmada en büyük etmen olmamasına rağmen, hükümetler, ülke içinde çalışanları ve girişimcileri krizden kurtarmak için korumacı politikaları tamamlamanın baskısı ile karşı karşıya kaldılar. Bazı korumacı önlemler verimlilik karşıtı oldu: Doğrudan ticareti kısıtlayan önlemler büyüme ve istihdam üzerinde oldukça olumsuz etki yarattı. Tarife gelirlerindeki %1 dolarlık artış, dünya ihracatını 2,16 ve dünya gelirini ise 0,73 dolar düzeyinde daralttı.

3.2. Yaşamsal Sektör: Dünya Tarım ve Yakıt Ticareti

WTO'nun 2010 tarihli 'mal ticareti profili'ne göre,³⁸ tarımsal ürünlerde lider ihracatçılar (AB-27 ve ABD) toplamın %52'sini, aynı ülkeler lider ithalatçılar olarak %56'sını oluşturmaktadır. İmalatta lider ihracatçılar

³⁶ Caroline Freund, "Adjustment in Global Imbalances and The Future of Trade Growth", *Rebalancing The Global Economy: A Primer For Policymaking*, Centre For Economic Policy Research, S. Claessens, S. Evenett and B. Hoekman (Eds.), pp. 11-22, London, 2010.

³⁷ OECD, "Trade and Economic Effects of Responses to the Economic Crisis", *Trade Policy Study*, 9 September 2010, <http://www.oecd.org/dataoecd/20/59/45964501.pdf> (30.4.2011)

³⁸ WTO, "International Trade Statistics: Trade to Expand by 9.5% in 2010 After a Dismal 2009", Reports, 2010b, http://www.wto.org/english/news_e/pres10_e/pr598_e.htm, 9.5.2011.

AB-27 (%43), ABD %14, Japonya %10) toplamın %67'sini, aynı ülkeler lider ithalatçılar olarak %64'ünü temsil etmektedirler. Kriz yılı 2009'da tarımsal ürün ve yakıt ticareti ciddi düşüşler kaydetmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Tarımsal Ürün, Yakıt ve İmalat Ticareti

	2009 milyar \$	2008 yıllık değişim %	2009 yıllık değişim %
Tarımsal ürün ticareti Toplam ihracat (fob) (%78'ini gıda)	1169	18	-13
Tarımsal ürün Toplam ithalat (cif) (%77'sini gıda)	1199	20	-15
Yakıt ve mineral ürünlerde Toplam ihracat %78 yakıt)	2263	33	-36
Yakıt ve mineral ürünlerde Toplam ithalat %76 yakıt)	2347	34	-37
İmalatta Toplam ihracat (fob) (%21'ini büro ve iletişim donanımı)	8355	10	-20
İmalatta Toplam ithalat (cif) (%21'ini büro ve iletişim donanımı)	8641	10	-20

Kaynak: WTO. "International Trade Statistics: Trade to Expand by 9,5% in 2010 After a Dismal 2009", Reports, 2010b, http://www.wto.org/english/news_e/pres10_e/pr598_e.html, 9.5.2011.

3.3. Küresel Dış Ticaretin Makinesi: İmalat Sektörü

Demir-çelikten kimyasal ürünlere ve sınai mallara kadar oldukça geniş bir yelpaze sergileyen küresel imalat sektörü 2008 yılının ilk iki çeyreğinde pozitif büyümesini sürdürürken, üçüncü çeyreğinden (2008/Ç3) itibaren genellikle daralma göstermeye başlamıştır. 2009/Ç3 döneminde en yüksek negatif büyüme ile anılan demir-çelik sektörü olurken, imalatta toplam büyüme %-21,5 oranında gerçekleşmiştir. Bu, krizin ne kadar 'büyüme' gösterdiğini ortaya koyması bakımından anlamlıdır (Tablo 2).

**Tablo 2: İmalata Bağlı Dünya Ticaretinde Dönemsel Büyüme
(Bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla, %)***

	2008/ Ç1	2008/ Ç2	2008/ Ç3	2008/ Ç4	2009/ Ç1	2009/ Ç2	2009/ Ç3
İmalat	15,7	18,6	13,2	-10,4	-27,6	-29,8	-21,5
Demir-çelik	14,6	27,0	42,7	5,4	-37,3	-54,7	-55,0
Kimyasallar	19,3	24,5	21,7	-5,9	-23,5	-24,4	-16,6
Büro ve iletişim malzemesi	10,0	13,2	7,2	-13,9	-28,4	-22,2	-15,3
Otomotiv ürünler	15,3	15,8	3,4	-26,0	-46,9	-45,6	-28,6
Sınai makineler	21,9	22,7	15,7	-7,3	-28,8	-36,0	-31,9
Tekstil ürünleri	10,3	8,9	3,4	-12,8	-26,9	-26,8	-17,3
Giyim	10,3	11,4	7,9	-2,5	-10,4	-15,5	-12,1

Kaynak: WTO, Press/598, 26 March, 2010a.

Küresel imalatta rekabet, ülkelerin, bir yandan ‘ulusal çıkar’ ve ‘ulusal marka’ (made in nation) konusundaki hassasiyetini, öte yandan da ‘çok uluslu marka’ ve ‘dünya markası’ (made in world) yaratma alanındaki rekabetini kızıştırmıştır.³⁹

3.4. *The Economist*’e Göre Dış Ticaret Gelişmeleri

2009’da küresel talep daralırken, ticaret çökmekte ve korumacılık yükselmekte idi. Durumu bu şekilde ortaya koyan *The Economist* dergisi,⁴⁰ WTO’nun tahminlerini de kullanarak, küresel ticarete büyümenin, GSYH büyümesi ile çakışma ve küçük farklar yarattığı konjonktürler sayılmazsa, son kırk yılda, 1975 hariç, krize kadar hep yüksek seyrettiğini belirtmektedir. 2005’ten itibaren her iki parametrede daralma sinyalleri baş göstermiş ve %3’lük kritik eşiğe girilmiştir (Grafik 4).

*: Ç, çeyrek yıl demektir. (Örneğin Ç1, birinci çeyrek ya da yılın birinci üç ayı şeklinde okunmalıdır.)

³⁹ WTO Stat Talk, “Providing Insights on Trade and Tariff Information: Trade in Value Added-Globalmanufacturing: ‘Made In World’”, Issue No. 4 December, 2010, http://www.wto.org/English/Res_E/Statis_E/Stattalk_Dec10_E.Pdf (7.4.2011).

⁴⁰ *The Economist*, “Globalization and Trade: The Nuts and Bolts Come Apart”, March 26, 2009, http://www.economist.com/PrinterFriendly.cfm?story_id=13362027 (2.5.11).

Grafik 4: Dünya Ticareti ve GSYH (bir önceki yıla göre değişim, %)

Kaynak: IMF-WB-WTO'dan derleyen *The Economist*. "Globalization and Trade: The Nuts and Bolts Come Apart", March 26, 2009, http://www.economist.com/PrinterFriendly.cfm?story_id=13362027 (2.5.11).

Küreselleşmenin vitesleri arasında dış ticaret var ve bu, Ricardo'nun 'karşılaştırmalı üstünlükler kuramı'na göre değer yaratıp yönünü bulmaya devam etmektedir. Küresel durgunluk talep balonunun sönmesi demektir. *The Economist*'in belirttiği gibi, kredilerdeki sıkışma, dünya ticaretini 'yağlayan' tahmini 100 milyar dolarlık ticaret finansmanındaki eksiklik yüzünden toplam sıkışmaya eklenmiştir. Dünya Bankası'nın verilerinden oluşturulan G20 ligi ülkeleri –Avustralya hariç- mal ihracatlarında Ocak 2009 itibarıyla eksi değerlerde değişmeler kaydetmişlerdir (Grafik 5).

The Economist'e göre, zengin ülkelerin alternatif silahı şimdiye dek ne ithalat tarifeleri, ne de tarife dışı engellerdir. Bu silahlar, özellikle otomobil imalatçıları başta olmak üzere sıkıntılı yerli sanayiler için parasal desteklemelerin (sübvansiyonların) yerine hassas bir şekilde kullanılırlar. Bazı iktisatçılar, küresel satın almanın korumacılığın siyasal ekonomisini değiştiren bir kanıt olduğunu ifade etmektedirler. Amerikan otomotiv sektörü, katma değerinin çoğunu ithal ettiği ve ABD'de kendi arabalarının parçalarını takan yabancı şirketlerle rekabet edebildiği için doğrudan korumacılık uygulansın diye artık lobi yapmamaktadır. ABD'den Avrupa'ya

* tahmin; GDP=GSYH, Trade=TicaretA

ve bazı gelişen piyasalara (BRIIC ülkelerine) dek markalı oto imalatçıları şimdi açık desteklemeleri tercih etmektedir. Dünya Bankası, krizin ardından oto sektörü için bu doğrudan / dolaylı destek miktarının 50 milyar dolara yaklaştığını ve bunun %90'ının gelişmiş ülkelerde talebi uyaracak bir bütçe paketine konulduğunu varsaymıştır.

Grafik 5: G20'de Mal Ticareti Değeri (Ocak 2009, bir önceki yılın aynı dönemine göre % değişim)*

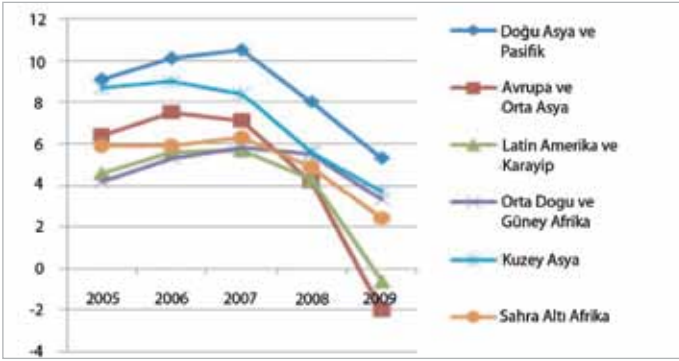
Kaynak: WB ve ulusal istatistiklerden derleyen, *The Economist*. “Globalization and Trade: The Nuts and Bolts Come Apart”, March 26, 2009, http://www.economist.com/PrinterFriendly.cfm?story_id=13362027 (2.5.11).

Dünyanın çeşitli bölgelerinde, özellikle gelişen ekonomilerde, küresel krizin beklenen etkisi ‘GSYH büyümesi’ ile ilgili olmuştur. Grafik 6’da görüldüğü üzere, en yüksek büyüme (2005–2007 arasında %10+) kaydetmiş olan Doğu Asya gibi makul büyüme gösteren Avrupa ve Orta Asya, Güney Asya, Latin Amerika ve Sahra-altı Afrika ülkeleri de, kriz konjonktürüne girilince, büyüme hızlarında ‘irtifa’ kaybetmişler, onların arasından Latin Amerika ile Avrupa ve Orta Asya ülkeleri kritik eşik sıfır büyümenin altına girmişlerdir. GSYH büyümesini gösteren eğriler baş aşağı olup krizin etkilerini işaret etmektedir (Grafik 6).

*: i- S.Arabistan verileri yoktur. ii- Sıfırın sağı pozitif, solu negatif değerleri göstermektedir.

The Economist,⁴¹ ayrıca, krizin başlangıcından itibaren ‘oyuncu’ özelliğini sürdüren Çin’in çağdaş standartların altındaki ihraç mallarıyla ilgili bir dizi skandalı dünyanın dikkatine sunmuştur. Çin yapımı çocuk oyuncakları, adeta dünya marka-kalite ve fiyatlarıyla ‘çocuklar gibi oynanması’nda malzeme oluşturuyor ve bu durum Çin-ABD arasındaki ticaret gerginliğini artırıyor. Kimi zaman Amerikan oyuncakçı şirketleri de ortaklık ve aracılık gibi bazı nedenlerden dolayı, Çin mallarının dışarıdaki kötü şöhretinden kaynaklanan skandallarından nasibini alıyor. Dış ticaret Çin iktisadi büyümesinin belkemiği olduğu için, hükümet uluslararası topluluğun şikâyetleri karşısında sürekli savunma konumuna geçmektedir. *The Economist*, Çin ihracatı için en büyük potansiyel tehlikenin, Çin mallarının öldürücü etkisinden söz eden medya raporları olduğunu vurgulamaktadır. Çin’in ABD karşısında büyük ticaret fazlası vermesi, onun büyük döviz rezervleri, toksik oyuncaklar vs. ABD’yi tarife-dışı korumacılık tezgâhlarını kurmaya zorlayan gelişmelerdir.

Grafik 6: Küresel Krizin Beklenen GSYH Büyümesi Üzerine Etkisi: Gelişen Ekonomiler

Kaynak: WB'nin tahminlerine dayanarak aktaran Wim Naudé, “The Global Economic Crisis After One Year: Is a New Paradigm for Recovery in Developing Countries Emerging?”, *UNU-WIDER Policy Brief*, No 2, United Nations University, 2009.

3.5. Krizden Sonra Dünya Ticaretinde Gelişmeler

WTO (2010) tahminlerine göre, küresel ticaret, 2009’da %12,2 oranında daralırken, büyük bir olasılıkla 2010’da 13,5 oranında büyüyeceği tahmin edilmiştir (Tablo 3).

⁴¹ *The Economist*, “Stoking Protectionism: Concerns Rise About the Quality of Chinese Exports”, Aug 16, 2007 <http://www.economist.com/> (25.5.2011).

Tablo 3: Bölgelere Göre Mal İhracatı: 2007–2009

<i>(yıllık, % değişme)</i>				
	2007	2008	2009	2010 *
İhracat				
Dünya	6,5	2,2	-12,2	13,5
Gelişmiş ekonomiler	4,8	0,8	-15,3	11,5
Gelişen ekonomiler + BDT	9,0	3,8	-7,8	16,5
Piyasa fiyatları ile GSYH (2005)				
Dünya	3,8	1,6	-2,2	3,0
Gelişmiş ekonomiler	2,6	0,4	-3,5	2,1
Gelişen ekonomiler + BDT	8,0	5,7	2,0	5,9

Kaynak: WTO, International Trade Statistics: Trade to Expand by 9.5% in 2010 After a Dismal 2009”, Reports, 2010b, http://www.wto.org/english/news_e/pres10_e/pr598_e.htm, 9.5.2011.; WTO, “Trade Growth Forecast Revised Upwards For 2010”, Press Releases, Press/616, 20 September 2012010c, http://www.wto.org/english/news_e/pres10_e/pr616_e.htm (9.5.2011)

Eaton vd., 2008-2009 krizi süresince küresel ticaretin GSYH’ye görece oranla %30’luk ve toplam imalat talebinin de %80’den fazla bir düşüş kaydettiğini; ayrıca, ‘ticaret /GSYH’si düşen ülkelerin başında da dünya ekonomisinin ilk dört büyüklerinin (ABD, Japonya, Çin ve Almanya’nın) geldiğini vurgulamaktadır.⁴²

Krizin fotoğrafını çeken bazı uzmanlar, krizin dramatik sayısal boyutunu ortaya koymaktadırlar. Örneğin, Herrmann vd. özetledikleri gibi,⁴³ dünya mal ticareti 2008’de 16,1 trilyon dolarlık bir rekorun ardından, 2009’da (Büyük Çöküş’ten bu yana) benzeri görülmemiş bir şekilde %23

*: Tahmini.

⁴² Jonathan Eaton, Samuel Kortum, Brent Neiman and John Romalis, “Trade and the Global Recession”, *NBER Working Paper 16666*, January 2011.

⁴³ John M. Herrmann, Kelley Drye and Warren LLP, “The Global Financial Crisis: Impact on International Trade and Matters Potentially Coming Before the US Court of International Trade, *Submitted for the U.S. Court of International Trade’s 16th Judicial Conference United States Court of International Trade*, November 18, 2010, http://www.cit.uscourts.gov/Judicial_Conference/pdf/2010/Herrmann%20Paper.pdf (18.5.2011)

oranında azalarak 12,1 trilyon dolar düzeyine düşmüştür. 2009'da Dünya GSYH'sindeki %2,3'lük düşüş ise, II. Paylaşım Savaşı sonundan beri kaydedilmiş küresel iktisadi çöküşteki ilk düşüştür. Bütün bu olumsuz gelişmeler, WTO'nun dünya mal ihracatının 2010'da %13,5 oranında sağlam bir şekilde büyüyeceği yönünde projeler ortaya koymasını gerektirmiş ve G20 toplantılarının da 'korumacılık' seçeneği tartışmalarıyla geçmesine neden olmuştur.

Bu arada, Chalamish, ev sahibi ülke için verimlilik, istihdam ve uluslararası ticareti arttırmak yönünde olumlu etkileri olduğunu vurguladığı 'doğrudan yabancı sermaye' (FDI) akışının 2008 krizi nedeniyle %20 oranında azaldığına dikkat çekmektedir.⁴⁴

Bu son kriz, yarattığı tüm toz-duman altında, diğerlerinden farklı olarak gösterdi ki, gelişmiş kapitalist ülkeler birbirlerini –adeta gözü yaşına bakmadan- dibe çekip durdular: “*Ben battıyorsam, öyleyse sen de bat!*”

3.6. Küresel Kriz Konjonktürlerinde Uluslararası Arz Zincirleri ve Ticaret Esnekliği

Escaith vd., 2008-2009 ticaret çöküşünün açıklanmasında küresel arz zincirinin ve ticaretin gelir esnekliğinde gözlenen uzun dönem değişkenlerin rolünü ön plana çıkarmaktadır.⁴⁵ Uluslararası arz zincirlerindeki genişleme ticaret esnekliğinde görünür bir artışı tarif eder. Tüketim ve vurgunculuk etkilerine bağlı iki arz zinciri ticaret esnekliğinin birden neden arttığını da açıklar. Ticaret esneklikleri, ithalat miktarı için GSYH'ye bağlı yurtiçi gelirdeki bir değişikliğin saf etkisini yansıtırlar.

Bems, vd. göre,⁴⁶ uluslararası arz zincirleri ya da dikey bağlantılar büyük ticaret çöküşünün neden büyük olduğunu açıklayan tezler birbirleri ile rekabet eder durumdadırlar. Her şeyden önce, ticaretteki düşüş ve şok iletimleri özellikle ara mal ithalatı bağlantılarından kaynaklanmıştır.

Öte yandan, Štěrbová, şimdiki finansal ve iktisadi krizin, hükümetleri, dış ticaret dâhil ekonominin her alanında güçlü bir düzenleme yapmaya

⁴⁴ Efraim Chalamish, “Protectionism and Sovereign Investment post Global Recession”, *OECD Global Forum on International Investment*, December 7-8, 2009.

⁴⁵ Hubert Escaith, Nannette Lindenberg and Sébastien Miroudot, “Linkages International Supply Chains and Trade Elasticity in Times of Global Crisis”, *Staff Working Paper; ERSD-2010-08*, WTO-Economic Research and Statistics Division, February 2010.

⁴⁶ Rudolf's Bems, Robert C. Johnson and Kei-Mu Yi, “The Collapse of Global Trade: Update on the Role of Vertical Linkages”, *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, R. Baldwin (Ed.), Centre for Economic Policy Research, pp. 79-86, London, November 2009.

zorladığını; ancak WTO'nun yerleşik kurallarının geniş ve vahşi korumacılık için pek açık bir kapı bırakmadığını; yine de desteklemelerden anti-dampinge, ithalat lisansına ve diğer koruyucu önlemlerin tasarlandığını hatırlatırken;⁴⁷ Evenett ise, son krize karşı çağdaş korumacı dinamiklerin ne anlama geldiğini şöyle vurgulamaktadır:⁴⁸ i- Kasım 2008'de kriz bağlantılı ilk G20 zirvesinden beri, en büyük ticari ülkeler yurtdışındaki ticari çıkarlarına yönelik değişik ayrımcı (discrimination) eğilimler gösterdiler. ii- Önceki resesyonlardan farklı olarak, geçmiş on iki ayda keskin iktisadi gerileme boyunca, sıkça uygulanan korumacılık yöntemleri kurtarma planları şeklinde idi.

Son olarak, Baldwin ve Taglioni, küresel krizin, talepte küresel-eşleme ile yürütülen dünya ticaretinde benzeri görülmemiş bir çöküşle eklendiğini; ihracat ve ithalat akışı tabanında ihracatla ithalat arasında açığa yolaçtığı için bunun küresel dengesizliğe neden olduğunu; ihracat ve ithalattaki eski büyümeye geri dönülürken, büyük küresel dengesizliklerin, eğer açık ve fazla veren ekonomiler yapısal değişiklikler geçirmezse yeniden başlayacağını belirtmektedirler.⁴⁹

3.7. Krizin Hiç mi Yararı Olmamıştır?

Küresel krizin bazı yararları olduğunu büyük bir ciddiyetle ileri süren iktisatçılar vardır; ancak bunlar 'marjinal' kalmaktadırlar. Örneğin; Wheeler ve Rachman, iflasın ABD için iyi sonuçlar doğurabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁰ Burada *Winnie-the-Pooh* adlı ünlü bir çocuk-çizgi filmi hatırlatılmaktadır: “*Ayıya ekmeğini ballı mı yoksa sütlü mü istediği*” sorulduğunda, o da “*her ikisi*” diye yanıt verirdi. Benzeri bir soru Amerikalılar için de geçerlidir: Onlara, “*düşük vergiler mi, cömert sosyal harcamalar mı, yoksa dünyanın en iyi sermayesi ile donatılı askeri makine mi istersiniz?*” diye sorulduğunda, toplu yanıtları “*bunların hepsi*” şeklindedir. Sonuç şu ki; hepsinin aynı anda istendiği ABD, borç yığını içindedir ve GSYH'ye oranla %12'ye çıkan bütçe açığı, dev finansal krize kısa dönemli

⁴⁷ Ludmila Štěrbová, “Role Of International Trade Rules in The Current Economic Crisis”, *E-Leader Conference*, Tallinn, 8-10 June 2009, <http://www.g-casa.com/conferences/tallinn/pdf%20papers/Sterbova.pdf> (4.5.2011)

⁴⁸ Simon J. Evenett, “Crisis-era Protectionism One Year After the Washington G20 Meeting”, *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, R. Baldwin (Ed.), Centre for Economic Policy Research, pp. 37-46, London, 2009.

⁴⁹ R. Baldwin and D. Taglioni, “The Great Trade Collapse and Trade Imbalances”, *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, R. Baldwin (Ed.), CEPR, pp. 47-55, London, 2009.

⁵⁰ Brent Wheeler, “The Benefits of Financial Crisis”, *Finance 3.0 - Social Network for Finance*, January 17, 2010a, <http://www.finance30.com/profiles/blogs/the-benefits-of-financial> (8.4.2011); Gideon Rachman, “Bankruptcy Could Be good for America”, *Financial Times*, Jan. 12, 2010.

bir tepki olarak anlaşılabilir bir yapıdadır. Amerikalıların merak etmesi gereken, orta dönemde bütçe açığını kontrol edebilecek güvenilir bir planın olmamasıdır.

İktisatçılar, uzun bir süre, akademik çözümlmeleri kolayca yapabilmek için Dünya ekonomilerini, Soğuk Savaş'ın bir ürünü olarak '1. Dünya' (gelişmiş kapitalist ülkeler), '2. Dünya' (sosyalist ülkeler), '3. Dünya' (gelişmemiş ülkeler) ve '4. Dünya' (küresel toplum) diye sınıflandırmayı tercih ettiler. Ancak içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda böyle bir sınıflandırma yapma gerekçeleri çoğunlukla ortadan kalktı. Çünkü ayrılmaya konu olan ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının devam etmesine rağmen 'iktisadi sistem farkı' kapandı, bir başka deyişle, kapitalist küreselleşme tüm ülkeleri birbirine yakınlıştırdı. Son kriz de, gelişmiş-gelişmemiş ülke ayrımını gözetmeden hepsini etkilediği için ülkeler arası farklılığı azalttı.

4. Sonuç

2007–2009 küresel kriz, Amerikan ticari bankacılık sektörünün ürettiği bir finansal krizdir ve bu krizin temel nedeni dış ticaretteki bozulma değil, emlak piyasasına arz edilen ipotekli kredilerin geri dönmeyip likidite krizine dönüşmesidir. Dış ticaret dengesindeki aşırı açıklar, bu krizin bir sonucudur ve korumacı önlemleri gerektirmiştir. Bhagwati'nin dediği gibi;⁵¹ kriz serbest dış ticaretin güvenilirliğini sorgulama olanağını vermiştir, ancak ticaret krizin nedeni olmamıştır.

Küresel finans krizinin dramatik tablosu büyük sayılarla ifade edilmektedir. Örneğin, Dünya mal ticareti hacmi 2008'de 16 trilyon doları aşarken, 2009'da (Büyük Çöküş'ten bu yana) benzeri görülmemiş bir şekilde yaklaşık 4'te 1 (%23) oranında azalarak 12 trilyon dolara kadar düşmüştür. 2009'da Dünya GSYH'sindeki %2,3'lük düşüş ise, II. Paylaşım Savaşı sonundan beri kaydedilmiş küresel iktisadi çıktındaki ilk düşüş sayılmaktadır. Ulusal gelir pastaları küçüldükçe, doğal olarak, işsizlik ve gelir bölüşümü adaletsizliği de artmıştır. Bütün bu olumsuz gelişmeler, liberal dış ticareti izlemekle görevli WTO'nun dünya mal ihracatının 2010 ve sonrasında dengeli ve istikrarlı bir şekilde büyüyeceği yönünde projeler ortaya koymasını gerektirmiştir.

Krizden etkilenen her ülke için, dış ticarete liberal çarkların daha iyi dönmesi için –geçici olarak başvuru- 'korumacılık' adeta 'moda' iktisat politikası haline gelmiştir. Gerçekten de, pek azı dışında, tarife ve tari-

⁵¹ Jagdish Bhagwati, "Lessons from the Current Crisis", *Q Finance*, Columbia University, 2008. <http://www.columbia.edu/~jb38/papers/pdf/lessons-from-the-current-crisis.pdf> (3.2.2011)

fe dışı engellerden nasibini almayan hiçbir ülke ya da ürün kalmamıştır. Korumacı önlemler ya misilleme ya da ürünlerin sağlık ve güvenlik gibi nesnel nedenlerden dolayı uygulanmıştır.

Küresel kriz, finansal kapitalizmin kötü hayali ruhlarını (gulyabanilerini) açığa çıkarmıştır. Zira Roubini, ABD ekonomisinde krizin ayak sesleri duyulduğu sıralarda, finansal kapitalizmin yeni gulyabanilerinden sözeder.⁵² Krizin yol açtığı panik, korku ve krizden bir an önce çıkma psikolojisi; ülkeleri korumacı politikalara yönlendirmiştir. Korumacılığa ilke olarak karşı olan WTO ve IMF gibi finans örgütleri de sert ulusal kararlar karşısında aynı sertlikte küresel bir tavır sergileyememiştir.

En son kriz dâhil, her bir kriz kendisinden önce yaşanan krizlerin bir toplamı sayılabilir. Krizler kartopu gibi büyür; yamaçtan aşağıya kaydığında, önüne gelen hangi ülke varsa, altında bırakabilir. Altta kalan ülke ne kadar büyükse, ortaya çıkan etki ve bırakılan iz de o kadar büyük olur. ABD'nin krizi tüm dünyanın ortak krizi oldu, çünkü kartopunun altında kalan ülke sayısı çok fazlaydı ve bu ülkeler de oldukça büyüktü. Krizi görece 'pas geçen' ya da by-pass eden Çin gibi ülkelerin yıldızı daha da parlamış ve bu kriz, Çin'in ya da "Çindistan"ın (Çin+Hindistan) orta-uzun vadede (2050'lilerde) ABD imparatorluğunun yerine geçebileceği iddialarını arttırmıştır. Bu iddialar arasına, Çin para birimi Yuan'ın, Amerikan Doları'nın yerine ya da onun yanısıra uluslararası rezerv para birimi haline gelebileceği de girmiştir.

Bu arada, iktisadi krizin bir ayağının küreselleşme olduğu düşüncesine karşılık, hükümetler ve uluslararası finans kuruluşları 'sorumlu küreselleşme'yi savunarak gereğini yerine getirmelidirler.⁵³ Zira 'küreselleşme saati'nin geriye doğru kurulamayacağı bir gerçektir.

⁵² Nouriel Roubini, "The New Bogeymen of Financial Capitalism", *Project Syndicate*, August 30, 2007, <http://www.project-syndicate.org/commentary/roubini1/English> (10.1.2011)

⁵³ Dünya Bankası (WB) Grubu Başkanı Zoellick, Yıllık Güvernörler Kurulu'nda, "Kriz Sonrası WB Grubu" başlıklı konuşmasında; küreselleşmeyi krizle bağlantılı olarak şu sözlerle sorgulamaktadır: "Küreselleşme pek çok ülkede yüksek büyümenin sürdürülebilirliğine yardımcı olmuş ve yüz milyonlarca insanı yoksulluktan kurtarmıştır. Bununla birlikte ekonomiler arasında giderek artan bağlar aynı zamanda gelişmiş dünyada yaşanan bir mali krizin milyonlarca insanı tekrar yoksulluğa döndüren bir küresel krize dönüşmesinde merkezi bir rol oynamıştır." Ve aynı WB yoksulluk ve krizlerle mücadele boyutunda "sorumlu küreselleşme" için mali muslukları daha fazla açarak üzerine düşen görevi yerine getireceğini vaat ederken, devletin canlandırma politikaları, büyümeyi arttıracak kamu-özel sektör iş ve güç birliği için özellikle G-20 grubu ülkelere büyük sorumluluk düştüğünü belirtmektedir (Robert B. Zoellick, "The World Bank Group Beyond the Crisis". Annual Meetings, Board of Governors of the World Bank Group., The World Bank Group Istanbul, October 6, 2009b).

O nedenle, dünya ülkeleri ve toplumları, finansal krizlerden çok, küreselleşmenin bir başka ivedi sorunu olmaya başlayan iklim ve iklime bağlı krizlerden ziyadesiyle korkmalıdır. Su, tarım, enerji odaklı kıtlıklar herkesi bekleyen krizlerdir. Yetersiz de olsa halen su içilebiliyor ve hormonlu da olsa halen domates ve et yenebiliyor. Ya içilecek su ve yenebilecek domates ve et olmazsa, o zaman ne yapılacaktır? Para olsa bile... Kaldı ki, herhangi bir ciddi küresel iklim krizi, finansal kriz de dâhil birçok türev sorun doğuracaktır. Finansal krizler büyük iklim krizlerinin ön habercisi ve aklın başa alınması için fırsat olabilir.

Küreselleşme dünya ülkeleri arasında farklılaşma yaratmıştır ve bunun somut yansımalarından biri de, krize hazırlıksız yakalananlar ve krizden sonra da hazırlıksız duranlar... Şu ünlü sözü hatırlama zamanıdır: *"Sular çekilince kimin mayosuz yüzdüğü ortaya çıkacaktır."*

KAYNAKÇA

- Aizenman, Joshua. "On the Causes of Global Imbalances and Their Persistence: Myths, Facts and Conjectures", in *Rebalancing the Global Economy: A Primer for Policymaking*, S. Claessens, S. Evenett and B. Hoekman (Eds.), Centre for Economic Policy Research, pp. 23-30, London, 2010.
- Arias, Eduardo Fernández, Andrew Powell and Alessandro Rebucci. "The Multilateral Response to the Global Crisis: Rationale, Modalities, and Feasibility", *Inter-American Development Bank*, June 2009.
- Asmussen, Jörgg. "Mastering Global Financial Crises: A German Perspective", *State Secretary of the Federal Ministry of Finance in Germany*, The Washington Quarterly, Center for Strategic and International Studies, July 2009.
- Baldwin, R. and D. Taglioni. "The Great Trade Collapse and Trade Imbalances", *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, R. Baldwin (Ed.), CEPR, pp. 47-55, London, 2009.
- Belsie, Laurent. "The Roots of Protectionism in the Great Depression", *NBER*, <http://www.nber.org/digest/oct09/w15142.html> (6.1.2011)
- Bhagwati, Jagdish. "Lessons from the Current Crisis", *Q Finance*, Columbia University, 2008. <http://www.columbia.edu/~jb38/papers/pdf/lessons-from-the-current-crisis.pdf> (3.2.2011)
- Bems, Rudolfs, Robert C. Johnson and Kei-Mu Yi. "The Collapse of Global Trade: Update on the Role of Vertical Linkages", *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, R. Baldwin (Ed.), Centre for Economic Policy Research, pp. 79-86, London, November 2009.
- Blum, Charles. "From Mercantilism to Meltdown", May 5th, 2009; <http://faircurrency.org/blog/?cat=7> (2.12.2010).
- Bordo, Michael D. "The Crisis of 2007: Some Lessons from History", *The First Global Financial Crisis of the 21st Century*, A. Felton and C. Reinhart (Eds.), Centre for Economic Policy Research, pp. 51-4, London, June 2008.
- Chalamish, Efraim. "Protectionism and Sovereign Investment post Global Recession", *OECD Global Forum on International Investment*, December 7-8, 2009.

- Coatsworth, John H. and Jeffrey G. Williamson. "Always Protectionist? Latin American Tariffs from Independence to Great Depression," *Journal of Latin American Studies*, Cambridge University Press, 36, pp. 205–232, 2004.
- Eaton, Jonathan, Samuel Kortum, Brent Neiman and John Romalis. "Trade and the Global Recession", *NBER Working Paper 16666*, January 2011.
- Eichengreen, Barry and Douglas Irwin. "The Protectionist Temptation: Lessons from the Great Depression for Today", *Vox*, 17 March, 2009a; <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/3280> (20.2.2011).
- Eichengreen, Barry and Douglas A. Irwin. "The Slide to Protectionism in the Great Depression: Who Succumbed and Why?", *NBER Working Paper Series*, Working Paper 15142, 2009b.
- Escaith, Hubert, Nannette Lindenberg and Sébastien Miroudot. "Linkages International Supply Chains and Trade Elasticity in Times of Global Crisis", *Staff Working Paper, ERSD-2010-08*, WTO-Economic Research and Statistics Division, February 2010.
- Evenett, Simon J. "Crisis-era Protectionism One Year After the Washington G20 Meeting", *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, R. Baldwin (Ed.), Centre for Economic Policy Research, pp.37-46, London, 2009.
- Freund, Caroline. "Adjustment in Global Imbalances and The Future of Trade Growth", *Rebalancing The Global Economy: A Primer For Policymaking*, Centre For Economic Policy Research, S. Claessens, S. Evenett and B. Hoekman (Eds.), pp. 11-22, London, 2010..
- Gamble, Andrew. "The Political Consequences of the Crash", *Political Studies Review*, Vol. 8, 2010, pp. 3–14.
- Hall, Shane. "Effects of the Economic Crisis on Free Trade", *eHow.com*, September 3, 2010, http://www.ehow.com/list_6891878_effects-economic-crisis-trade.html#ixzz1AvqDcnKo (20.4.2011)
- Herrmann, John M., Kelley Drye and Warren LLP. "The Global Financial Crisis: Impact on International Trade and Matters Potentially Coming Before the US Court of International Trade, Submitted for the U.S. Court of International Trade's 16th Judicial Conference United States Court of International Trade, November 18, 2010, http://www.cit.uscourts.gov/Judicial_Conference/pdf/2010/Herrmann%20Paper.pdf (18.5.2011)

- Hill, Michael. "The Economic Crisis and Paradigm Change", *UK Social Policy Association*, May 2010, <http://www.social-policy.org.uk/lincoln/Hill.pdf> (20.4.2011)
- Krugman, Paul. *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü*, Çev. N. Domaniç, 4. baskı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005-ç.
- Krugman, Paul, "The Third Depression", *The New York Times*, June 27, 2010, http://www.nytimes.com/2010/06/28/opinion/28krugman.html?_r=1&ref=paulkrugman
- Martins, Joaquim Oliveira and Sónia Araújo. "The Great Synchronization: Tracking The Trade Collapse with High-Frequency Data", *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, R. Baldwin (Ed.), Centre for Economic Policy Research, pp. 101–106, London, 2009.
- Mazumder, M. Imtiaz and Nazneen Ahmad, "Greed, Financial Innovation or Laxity Of Regulation?: A Close Look into the 2007-2009 Financial Crisis and Stock Market Volatility", *Studies in Economics and Finance*, Vol. 27 Issue 2, pp. 110-134, 2010.
- Mora, Jesse and William Powers. "Did Trade Credit Problems Deepen The Great Trade Collapse?", *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, R. Baldwin (Ed.), Centre for Economic Policy Research, pp. 115-125, London, 2009.
- Naudé, Wim. "The Global Economic Crisis After One Year: Is a New Paradigm for Recovery in Developing Countries Emerging?", *UNU-WIDER Policy Brief*, No. 2, United Nations University, 2009.
- OECD. "Trade and Economic Effects of Responses to the Economic Crisis", *Trade Policy Study*, 9 September 2010, <http://www.oecd.org/dataoecd/20/59/45964501.pdf> (30.4.2011)
- Öz, Sumru. "Küresel Krizde Büyüyenler de Var: Polonya Örneği", *TÜSİAD-EAF Politika Notu*, 09/09, Eylül 2009.
- Panizzon, Marion. "Trade And Labor Migration: Gats Mode 4 and Migration Agreements," *Dialogue Globalization on Occasional Papers*, No. 47 / January, Friedrich Ebert Stiftung, 2010.
- Rachman, Gideon. "Bankruptcy Could Be good for America", *Financial Times*, Jan. 12, 2010.

- Raghavan, Chakravarthi. "Volatile Exchange Markets Spawn Protectionism, Anti-Dumping Actions", *Third World Economics (Twn)*, No. 284, 1–15 July, 2002, <http://www.twinside.org.sg>.
- Rodrik, Dani. "Mercantilism Reconsidered," *Project Syndicate*, 07–10, 2009a, <http://www.project-syndicate.org/commentary/rodrik33/English>, (25.1.2011)
- Rodrik, Dani. "Is Chinese Mercantilism Good or Bad for Poor Countries?", *Project Syndicate*, 09/09, 2009b, <http://www.project-syndicate.org/commentary/rodrik47/English>. (25.1.2011)
- Rogoff, Kenneth. "The Great Contraction of 2008–2009", *Project Syndicate*, 11–02, 2009, <http://www.project-syndicate.org/commentary/rogoff62/English> (25.1.2011)
- Roubini, Nouriel. "The New Bogeymen of Financial Capitalism", *Project Syndicate*, August 30, 2007, <http://www.project-syndicate.org/commentary/roubini1/English> (10.1.2011)
- Sakbani, Michael. "The Global Recession Analysis: Evaluation, and Implications of the Policy Response and Some Reform Proposals", *Studies in Economics and Finance*, Vol. 27, No. 2, pp. 91–109, 2010, Emerald Group Publishing, www.emeraldinsight.com/1086-7376.htm (20.11.10)
- Sapir, Jacques. "From Financial Crisis To Turning Point: How The Us Sub prime Crisis", *Turned into a Worldwide One and is to Change The Global Economy*, Friedrich Ebert Stiftung Publication 13, 2010, <http://www.fes.org.mk/eng/SocialDemocracy.asp> (5.4.2011)
- Snower, Dennis J. "Four Mega-Dangers International Financial Markets Face," *The First Global Financial Crisis of the 21st Century*, A. Felton and C. Reinhart (Eds.), pp. 109–111, CEPR, London, June 2008.
- Štěrbová, Ludmila. "Role of International Trade Rules in The Current Economic Crisis", *E-Leader Conference, Tallinn*, 8-10 June 2009, <http://www.g-casa.com/conferences/tallinn/pdf%20papers/Sterbova.pdf> (4.5.2011)
- The Economist*. "Stoking Protectionism: Concerns Rise about the Quality of Chinese Exports", August 16, 2007, <http://www.economist.com/> (25.5.2011)

- The Economist*. "Globalization and Trade: The Nuts and Bolts Come Apart", March 26, 2009, http://www.economist.com/PrinterFriendly.cfm?story_id=13362027 (2.5.11).
- Thomas, Bill and Keith Hennessey. "Financial Crisis Primer, Questions and Answers on the Causes of the Financial Crisis", *Republican Commissioners on the Financial Crisis Inquiry Commission*, 2010, <http://keithhennessy.com/wp-content/uploads/2010/12/Financial-Crisis-Primer.pdf> (17.4.2011)
- Torre, Augusto de la and Alain Ize. "Finance in Crisis: Causes, Lessons, Consequences, and an Application to Latin America", *the Day After Tomorrow: A Handbook on the Future of Economic Policy in the Developing World*, O. Canuto and M. Giugaleeditors (Eds.), The World Bank, pp. 143–160, 2010.
- Tucker, Noah. "Did China Cause the Crisis?", *21st Century Socialism*, February 2, 2009, <http://21stcenturysocialism.com/> (9.5.2011)
- Wheeler, Brent. "The Benefits of Financial Crisis", *Finance 3.0 - Social Network for Finance*, January 17, 2010a, <http://www.finance30.com/profiles/blogs/the-benefits-of-financial> (8.4.2011).
- Wheeler, Brent. "The Case for Free Trade (Following the Mercantilism Discussion)", *Finance 3.0 - Social Network for Finance*, January 5, 2010b, <http://www.finance30.com/profiles/blogs/the-case-for-free-trade>.
- WTO-World Trade Organization. Press Releases, Press/598, 26 March, 2010a.
- WTO. "International Trade Statistics: Trade to Expand by 9.5% in 2010 After a Dismal 2009", *Reports*, 2010b, http://www.wto.org/english/news_e/pres10_e/pr598_e.htm, 9.5.2011.
- WTO. "Trade Growth Forecast Revised Upwards For 2010", Press Releases, Press / 616, 20 September 2010c, http://www.wto.org/english/news_e/pres10_e/pr616_e.htm (9.5.2011)
- WTO Stat Talk. Providing Insights on Trade and Tariff Information, "Trade in Value Added- Global Manufacturing: 'Made in World'", Issue No. 4 December, 2010, http://www.Wto.Org/English/Res_E/Statist_E/Stattalk_Dec10_E.Pdf (7.4.2011).

Zoellick, Robert B. "After the Crisis?", *World Bank- News and Broadcast*, Sept. 28, 2009a, [http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK: 22329125~pagePK:34370~piPK:42770~the SitePK:4607,00.html](http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:22329125~pagePK:34370~piPK:42770~theSitePK:4607,00.html) (6.5.2011).

Zoellick, Robert B. "The World Bank Group beyond the Crisis", Annual Meetings, Board of Governors of the World Bank Group, The World Bank Group Istanbul, October 6, 2009b.